

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

**Навчально-методичний посібник
для студентів денної і заочної форм навчання
факультету української філології**

УДК 81(075.8)
ББК 81.0я73
З-14

Загальне мовознавство: навч.-метод. посібн. для студ. денн. і заочн. форм навч. ф-ту укр. філол. / уклад. Зоя Іванівна Комарова. – Умань: ФОП Жовтий, 2015. – 100 с.

Загальне мовознавство

Навчально-методичний посібник для студентів денної і заочної форм навчання факультету української філології

Укладач Зоя Іванівна Комарова

Рекомендовано вченою радою факультету української філології
(протокол № 8 від 28 квітня 2015 року)

Навчально-методичний посібник містить програму навчальної дисципліни «Загальне мовознавство», плани лекційних і семінарських занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, вимоги до оформлення індивідуальних завдань, тестові завдання для тематичного оцінювання та самоперевірки, а також короткий словник лінгвістичних термінів.

Адресований студентам вищих навчальних закладів спеціальності «7.02030301 Українська мова і література».

© З. І. Комарова, 2015

Передмова

Навчальна дисципліна «Загальне мовознавство», яка викладається для студентів філологічних спеціальностей як підсумкова у циклі лінгвістичних курсів, узагальнює мовні факти і явища та сприяє їхньому теоретичному осмисленню.

Мета навчальної дисципліни полягає у вивченні закономірностей розвитку і функціонування мови в її багатоаспектних зв'язках із людиною, суспільством, історією, культурою з урахуванням методів дослідження та опису мови, а також здобутків лінгвістики за багато віків її розвитку.

Завдання курсу: узагальнити і систематизувати здобуті студентами-філологами знання з часткових лінгвістичних дисциплін; розширити і поглибити загальнолінгвістичну підготовку фахівців; ознайомити студентів з основними методами наукового дослідження мови, досягненнями сучасного світового і вітчизняного мовознавства.

Грунтовне засвоєння курсу «Загальне мовознавство» допоможе майбутнім спеціалістам самовдосконалюватись у своїй мовознавчій освіті. Загальнолінгвістичні знання необхідні філологу, щоб свідомо орієнтуватись у своєму предметі, розуміти зміни теоретичних положень і підходів до вивчення мови, перебудов у навчальних програмах, уміти правильно оцінити нові досягнення в науці, а також ефективно організувати методику навчального процесу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: історію світового і вітчизняного мовознавства; проблематику сучасного мовознавства; знакову теорію мови; структуру мовної системи; чинники мовного розвитку; методи і прийоми вивчення й опису мов;

вміти: давати оцінку основним здобуткам та досягненням світового і вітчизняного мовознавства; характеризувати теоретичні положення лінгвістичних концепцій різних мовознавців; аналізувати сучасні теорії фонем, морфем, частин мови і речення; новітні тенденції у розв'язанні питань про співвідношення мови і мислення, мови і мовлення.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки Напрямок підготовки _____ (шифр і назва)	Нормативна	
Модулів – 2	Спеціальність: 7.02030301 Українська мова і література	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 120		2-й	2-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: 3 аудиторних – 42 самостійної роботи студента – 78	Освітньо-кваліфікаційний рівень: спеціаліст	24 год.	6 год.
		Практичні, семінарські	
		18 год.	4 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		44 год.	76 год.
		Індивідуальні завдання:	
		34 год.	34 год.
Вид контролю:			
екз.	екз.		

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Вступ. Історія лінгвістичних учень

Тема 1. Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна.

Об'єкт, предмет і завдання мовознавства. Структура мовознавчої науки (галузі мовознавства, лінгвістичні дисципліни). Місце

мовознавства в системі наук. Завдання, мета і зміст курсу загального мовознавства. Внесок курсу у лінгвістичну освіту словесника.

Тема 2. Історія лінгвістичної думки в стародавні часи

Початкові уявлення про мову. Мовознавство в Давній Індії. Античне мовознавство, його значення для подальшого розвитку науки про мову. Арабська наука про мову. Давньокитайське мовознавство.

Тема 3. Мовознавство XI – XVIII ст.

Стан мовознавства в Європі епохи Середньовіччя. Європейське мовознавство епохи Відродження. Європейське мовознавство XVII – XVIII ст. «Всезагальна раціональна граматика» А. Арно і К. Лансло. Українське мовознавство XI–XIII ст.

Тема 4. Зародження порівняльно-історичного мовознавства

Проблема методу мовознавства і питання періодизації порівняльно-історичного мовознавства. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства. Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грім, О. Востоков – основоположники нового напрямку мовознавства XIX ст. Філософія мови Вільгельма фон Гумбольдта.

Тема 5. Основні напрями в мовознавстві другої половини XIX ст.

Натуралістичний (біологічний) напрям у порівняльно-історичному мовознавстві. Психологічний напрям. Г. Штентайль як один із засновників лінгвістичного психологізму. Лінгвістично-філософські погляди О. Потебні. Молодограматизм.

Тема 6. Розвиток мовознавства кінця XIX – початку XX ст.

Історико-культурні течії в мовознавстві (Школа «Слів і речей», Школа «Естетичного ідеалізму», Неолінгвістика). І. Бодуен де Куртене і Казанська лінгвістична школа. Соціологічний напрям. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.

Тема 7. Мовознавство II половини XX ст. – початку XXI ст.

Структуралізм. Структуральні традиції у мовознавстві. Генеративізм у лінгвістиці. Генеративна граматика Н. Хомського. Основні напрями сучасного мовознавства.

Змістовий модуль 2. Теорія мовознавства. Методи лінгвістичного дослідження

Тема 1. Соціальна та знакова природа і теорія мови

Соціальна природа мови. Функції мови у суспільстві. Мова як суспільно-історична норма. Відображення у мові соціальних чинників. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми. Мовознавство і семіотика. Поняття про знак, його ознаки. Структура знака. Типологія знаків. Специфіка мовного знака. Знаковість і одиниці мови. Мова як особлива знакова система.

Тема 2. Взаємовідношення мови і мислення, мови і мовлення

Проблема співвідношення мови і мислення. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення. Внутрішнє мовлення і мислення. Роль мови у процесі пізнання. Теорія мовної відносності та її критика. Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення. Проблема співвідношення мови і мовлення в сучасному мовознавстві.

Тема 3. Мова як системно-структурне утворення

Мовна система і мовна структура. Типи відношень у мовній системі. Структурні рівні мови. Внутрішні системи мови: а) фонологічна; б) граматична (морфологічний і синтаксичний рівні); в) лексико-семантична. Проміжні системи мови.

Тема 4. Мова та історія (розвиток мови)

Історична змінність мови – її суттєва ознака. Синхронія і діахронія. Зовнішні причини мовних змін. Внутрішні причини мовних змін. Диференціація та інтеграція – основні процеси розвитку мов. Закони розвитку мов.

Тема 5. Методи і прийоми вивчення й опису мов

Поняття про методи і прийоми. Класифікація методів лінгвістичних досліджень. Описовий метод. Порівняльно-історичний метод. Порівняльний і зіставний методи. Структурний метод і його методики.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Вступ. Історія лінгвістичних учень												
Тема 1. Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна	3	1				2	3	1				2
Тема 2. Історія мовознавчої думки в стародавні часи	10	3	1		2	4	10	1			2	7
Тема 3. Мовознавство XI – XVIII ст.	9	2	1		2	4	9	1			2	6
Тема 4. Зародження порівняльно-історичного мовознавства	9	2	1		2	4	9	1			2	6
Тема 5. Основні напрями у мовознавстві II половини XIX ст.	9	2	1		2	4	9	1			2	6
Тема 6. Розвиток мовознавства кінця XIX – початку XX ст.	10	2	2		2	4	10	1			2	7
Тема 7. Мовознавство II половини XX – початку XXI ст.	10	2	2		2	4	10				2	8
Разом за змістовим модулем 1	61	14	8		12	27	61	6	0		12	43
Змістовий модуль 2. Теорія мовознавства. Методи лінгвістичного дослідження												

Тема 1. Соціальна та знакова природа і теорія мови	8	1	1		2	4	8		2		2	4
Тема 2. Взаємовідношення мови і мислення, мови і мовлення	7	1	1		2	3	7				2	5
Тема 3. Мова як системно-структурне утворення	16	4	4		4	4	16		2		4	10
Тема 4. Мова та історія (розвиток мови)	9	2	2		2	3	9				2	7
Тема 5. Методи і прийоми вивчення й опису мов	10	2	2		2	4	10				2	8
Разом за змістовим модулем 2	49	10	10		12	17	49	0	4		12	33
Усього годин	110	24	18	-	24	44	110	6	4	-	24	76
Модуль 2												
ІНДЗ	10	-	-	-	10	-	10	-	-	-	10	-
Усього годин	120	24	18	-	34	44	120	6	4	-	34	76

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наука про мову від часу зародження до початку XIX ст.	2
2	Зародження і розвиток порівняльно-історичного мовознавства у XIX ст.	2
3	Порівняльно-історичне мовознавство кінця XIX – початку XX ст.	2
4	Мовознавство II половини XX – XXI ст.	2
5	Мова і суспільство. Мова і комунікація	2
6	Системний характер та структура мови	4
7	Мова як історична категорія	2
8	Методи дослідження мови	2
	Усього	18

Самостійна робота

1. Античні філософи про походження мови.
2. Граматичні концепції античності.
3. Басрійська і куфійська лінгвістичні школи.
4. Лексикографія арабських мовознавців.
5. Формування національних літературних мов та їх вивчення в епоху Відродження.
6. Відродження класичної філології: лінгвістичні праці Ю. Скалігера, Р. Стефануса, Г. Стефануса та ін.
7. Розвиток філософії мови в працях Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца.
8. Філософія мови в працях Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Віко, Я. А. Коменського.
9. Спроби і проекти створення міжнародних мов у мовознавстві XVII – XVIII ст.
10. Філософські і нормативні граматики XVII – XVIII ст.
11. Перші спроби встановлення спорідненості мов та їх історичне вивчення (XVII – XVIII ст.).
12. Слов'янське порівняльно-історичне мовознавство.
13. Проблеми загального мовознавства XVIII – початку XIX ст.
14. Концепція мови В. фон Гумбольдта.
15. Логіко-граматична школа середини XIX ст.
16. Філософія граматики К. Беккера.
17. Порівняльно-історичне логічне вчення Ф. Буслаєва.
18. Семантико-смісловий і структурно-семантичний синтаксис як основа логіко-граматичного вчення.
19. Критика Г. Штейнталем логічної граматики.
20. Лінгвістичні концепції В. Вундта, В. Д. Вітні.
21. Граматичні дослідження О. О. Потебні.
22. Проблеми загального і порівняльно-історичного мовознавства в працях П. Ф. Фортунатова.
23. Лінгвістичні погляди О. Пешковського, О. Шахматова.
24. Значення концепції Ф. де Соссюра в історії розвитку лінгвістичної думки.
25. Женевська і Паризька лінгвістичні школи: Ш. Баллі, А. Мейє, А. Сеше.
26. Виникнення лінгвістичної географії (Г. Венклер, Ж. Жільєрон).

27. Ідеї структурної лінгвістики в працях Ф. де Соссюра і І. О. Бодуена де Куртене.
28. Ідеї соціолінгвістики в працях Р. О. Шор, Б. О. Ларіна, В. М. Жирмунського, Є. Д. Поливанова та ін.
29. Лінгвістична концепція Л. В. Щерби.
30. Яфетична теорія М. Я. Марра та її критика.
31. Типологічна концепція І. Мещанінова.
32. Граматичне вчення про слово, вчення про стилі мови і мову художньої літератури В. В. Виноградова.
33. Концепція сутності слова О. І. Смирницького.
34. Загальнолінгвістичні ідеї українських мовознавців ХХ ст.: радянське та діаспорне мовознавство.
35. Європейське неогумбольдтіанство.
36. Багатоаспектний характер сучасного мовознавства.
37. Комп'ютерна лінгвістика та її основні проблеми.
38. Теорія мовної відносності (гіпотеза Сепіра-Уорфа) та її значення в історії лінгвістики.
39. Лондонська лінгвістична школа Джона Фьорса.
40. Мова як один із засобів формування і розвитку духовної культури.
41. Основні проблеми етнолінгвістики і лінгвокультурології.

Індивідуальні завдання

1. Підготувати ґрунтовні анотації (або рецензії) на статті:

- Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
- Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 11–13.
- Петренко О. Д., Ісаєв Е. Ш., Петренко Д. О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 64–70.
- Півторак Г. П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.

2. Підготувати план-конспект статей:

- Жайворонок В. В. Мова і духовний розвиток народу // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 22–30.

- Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
- Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
- Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування і роздуми // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 15–17.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										ІНДЗ	Підсумковий контроль (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2					24	20	100
28					28							
T1-3	T4-5	T6	T7	М.к	T1-2	T3	T4	T5	М.к			
5	5	5	5	8	5	5	5	5	8			

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	відмінно	зараховано
82 – 89	добре	
75 – 81		
69 – 74		
60 – 68	задовільно	
35 – 59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1 – 34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Список рекомендованої літератури та її умовних позначень Базова

1. *Кочерган М. П. ЗМ, 2010.* – Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2010. – 464 с.

Допоміжна

1. Білецький А. О. *Про ММ.* – Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 224 с.
2. Дорошенко С. І. *ЗМ.* – Дорошенко С. І. Загальне мовознавство [Текст] : рек. МОН України як навч. посібник для студ. ВНЗ / С. І. Дорошенко; МОН України, Харківський нац. педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 283 с.
3. Кобилянський Б. В. *КОІМ.* – Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства / Б. В. Кобилянський. – К.: Рад. шк., 1964. – 153 с.
4. Ковалик І. І. *ЗМ: ІЛД.* – Ковалик І. І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І. І. Ковалик, С. П. Самійленко. – К. : Вища шк., 1985. – 215 с.
5. Кочерган М. П. *ЗМ, 1999.* – Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
6. Семчинський С. В. *ЗМ.* – Семчинський С. В. Загальне мовознавство : підручник для студ. філол. ф-тів ун-тів / С. В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
7. Удовиченко Г. М. *ЗМ. ІЛУ.* – Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища шк., 1980. – 215 с.

Плани лекційних занять

Змістовий модуль 1. Вступ. Історія лінгвістичних учень

Тема 1. Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна

Мета: окреслити об'єкт і предмет, завдання і структуру мовознавчої науки, з'ясувати місце мовознавства в системі природничих і соціальних наук, ознайомити з завданнями і змістом курсу загального мовознавства, сприяти усвідомленню значення загальнолінгвістичних знань для професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога.

План

1. Об'єкт, предмет і завдання мовознавчої науки.
2. Структура мовознавства (галузі, лінгвістичні дисципліни).
3. Місце мовознавства в системі наук.
4. Завдання і мета, зміст курсу загального мовознавства.
5. Внесок курсу в лінгвістичну освіту майбутнього вчителя-філолога.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 5–19; 2010. – С. 7–21.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. – С. 6–25.
3. Білецький А. О. Про ММ. – С. 11–18, 125–130, 171–172.

Тези лекції

1. Мовознавство, або лінгвістика, – наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників.

2. Об'єктом мовознавства є мова як притаманний тільки людині засіб спілкування й окремі конкретні мови.

3. Предмет мовознавства – мовні ознаки, властивості, закономірності розвитку, прийоми, способи, методи дослідження, витлумачення її функцій, природи, сутності.

4. Завдання мовознавства: виявлення, встановлення законів природи, будови, функціонування, формування та розвитку мов, їх наукова характеристика, визначення ролі мови в усіх сферах діяльності людини, суспільства для задоволення життєвої практики народів.

5. Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома підрозділами науки про мову – конкретним (частковим) і загальним мовознавством. Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика, богемістика, русистика) або групи споріднених мов (славістика, германістика, романістика тощо). Загальне мовознавство досліджує загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу.

6. Поза конкретним і загальним мовознавством виокремлюють прикладне мовознавство, яке опрацьовує методи розв'язання практичних завдань, пов'язаних із використанням мови, вона зорієнтована на задоволення суспільних потреб.

7. У мовознавстві різні лінгвістичні дисципліни об'єднують у 4 групи:

1) дисципліни, які досліджують внутрішню будову мови (фонетика, лексикологія, граматики тощо);

2) історичні дисципліни, які досліджують розвиток структурних компонентів мови (історична фонетика, історична граматики тощо);

3) лінгвістичні дисципліни, які досліджують функціонування мови в різних аспектах (соціолінгвістика, психолінгвістика тощо);

4) прикладні дисципліни: лінгвостатистика, історія письма, інженерна лінгвістика тощо.

8. Усі науки поділяють на природничі, предметом вивчення яких є природа (фізика, хімія, географія, геологія, біологія, астрономія тощо), і соціальні (гуманітарні), предметом вивчення яких є людина в усіх її багатоманітних виявах (історія, літературознавство, мистецтвознавство). Мовознавство належить до гуманітарних наук.

9. Курс загального мовознавства в вищій школі має підсумковий характер. Він узагальнює дані попередньо вивчених лінгвістичних дисциплін і дає їм теоретичне обґрунтування.

10. Головне завдання курсу – розширення загальнолінгвістичної підготовки словесника, а також поглиблене вивчення проблем, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомлення з основними напрямками, ідеями і проблемами сучасного мовознавства, озброєння майбутнього спеціаліста методами наукового дослідження мови.

11. Мета курсу загального мовознавства – поглиблення теоретичного і професійного рівня як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя.

12. Викладачеві-філологу необхідні загальнолінгвістичні знання для того, щоб свідомо орієнтуватись у своєму предметі, розуміти зміни теоретичних положень і підходів до вивчення мови, перебудови в навчальних програмах, уміти правильно оцінити нові досягнення в науці, а також ефективно організувати методику навчального процесу.

Тема 2. Історія лінгвістичної думки в стародавні часи

Мета: з'ясувати причини зародження мовознавчої науки в давні часи, ознайомити з досягненнями давньоіндійських учених, філософів і граматистів античності, розкрити специфіку арабської та китайської мовних традицій; розвивати інтерес студентів до історіографії, виховувати шанобливе ставлення до досягнень світового мовознавства.

План

1. Початкові уявлення про мову. Виникнення мовознавчої науки.
2. Мовознавство в Давній Індії.
3. Античне мовознавство, його значення для подальшого розвитку науки про мову.
4. Арабська наука про мову.
5. Давньокитайське мовознавство.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 22–32.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 3–16.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. – С. 6–28.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. – С. 8–14.

Тези лекції

1. Перші паростки наукових знань про мову формуються в боротьбі з міфологічними і магічними уявленнями про слово, про мову шляхом безпосереднього спостереження та реєстрації фактів.
2. Багато мовознавців виникнення науки про мови датують 1660 роком – виходом «Універсальної граматики», інші – початком ХІХ ст. – появою порівняльно-історичного мовознавства, визначаючи весь попередній період як «донаукове» мовознавство.
3. В історії мовознавстві виділяють чотири давні наукові традиції: давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську.

4. Виникнення давньоіндійського мовознавства зумовлене суто практичними потребами: збереження точності релігійних гімнів (Вед) і забезпечення їх розуміння, а також намагання уберегти мову гімнів від впливу розмовних варіантів давньоіндійської мови (пракритів) та унормувати санскрит – літературну мову індусів, яка функціонувала як жива мова до V ст. до н. е., а далі використовувалася тільки в релігійній сфері. Давні індуси детально вивчили мовні явища і створили оригінальну й добре розвинуту лінгвістичну науку.

5. Найвідомішим давньоіндійським мовознавцем є **Паніні** (V–IV ст. до н. е.) – один із основоположників мовознавства, автор першої граматики санскриту – «Аштадг'яї», тобто «складена з восьми частин», «Восьмикнижжя».

6. Досягнення давньоіндійських учених: виділяли чотири частини мови – ім'я, дієслово, прийменник і частку (у граматиці відмічались особливості займенників і прислівників, але їх окремо не виділяли як самостійні частини мови); слово ділили на основу і закінчення; в іменниках визначали сім відмінків, але називають їх за порядком розташування: перший, другий, третій і т. д.; детально описували звуки, класифікуючи їх за фізіологічним принципом; слова ділили на склади; складотворчим вважали голосний звук.

7. У Давній Греції основи античного мовознавства заклали філософи, тому в історії давньогрецької науки про мову розрізняють два періоди: філософський (V–III ст. до н. е.) і александрійський, або граматичний, (III ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

8. У філософський період предметом наукових дискусій було питання про природу слова і відношення слова до речі. Філософів цікавило, чи кожна річ отримує назву відповідно до своєї природи (т. с), чи зв'язок між назвою і річчю є довільним, встановлюється людьми за умовною згодою, свідомо (тезей).

9. Великий внесок у розвиток античного мовознавства зробили **Аристотель** (384–322 рр. до н. е.) і філософська **школа стоїків** (від назви портика в Афінах, де збиралися представники цієї школи) Стоїки уточнили й розширили класифікацію частин мови (встановили п'ять частин мови: дієслово, сполучник, член, власні імена й загальні назви), уперше ввели поняття відмінка в систему відмінків і виділили прямий і непряий відмінки.

10. Найвідомішими мовознавцями александрійської школи є Аристарх Самофракійський (217–145 рр. до н. е.), Діонісій Фракійський (170–90 рр. до н. е.) і Аполлоній Діскол (II т. н. е.). Найбільшою заслугою Аристарха Самофракійського є створення повної класифікації частин мови. Він виділив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, займенник, прислівник, сполучник, прийменник, член (артикль), і класифікація набула завершеного вигляду.

11. Римські мовознавці переповідали погляди давньогрецьких учених. Найповніші граматики латинської мови *Елія Доната* (прибл. 350 р. н. е.) і *Прісціана* (прибл. 526–527 рр. н. е.). Обидва підручники були найкращими зразками граматики латинської мови, на основі яких створювали граматики живих європейських мов.

12. Внесок римських мовознавців у граматичну теорію полягає в тому, що вони вивели з частин мови член (артикль), якого немає в латинській мові, ввели вигук.

13. Арабське мовознавство досягло великих успіхів в епоху халіфату (VII–XII ст.). Стимулом розвитку науки про мову було тлумачення Корану і боротьба проти засмічення літературної мови.

14. Серед мовознавчих праць важливим є трактат «Аль-Кітаб» (у перекладі – «книга») відомого граматаста *Сібавейхі* (прибл. 753–796 рр.). Це повна граMATика класичної арабської мови, у якій детально описано словозміну імені та дієслова, словотвір, фонетичні процеси, що відбуваються при творенні різних граматичних форм, а також проаналізовано артикуляцію звуків та їх позиційні варіанти.

15. Найбільших успіхів досягли араби в лексикографії. Вони уклали чимало багатотомних словників, серед яких вирізнялися двадцятитомний словник Сагані (1181–1252) і стотомний (за іншими джерелами, шістдесятитомний) словник аль Фірузабаді (1329–1414) «Камус», що в перекладі означає «океан».

16. Арабська лінгвістична традиція вплинула на середньовічного тюрколога *Махмуда аль Кашигарі* (XI ст.), відомого в мовознавстві своєю оригінальною працею «Диван тюркських мов» (1073–1074 рр.), що є своєрідною енциклопедією тюркських мов (слово *диван* означає «зібрання»). У цій праці вперше застосовано порівняльний метод як науковий принцип дослідження.

17. Перші мовознавчі праці в Китаї належать до I ст. до н. е. У II ст. до н. е. було укладено перший ієрогліфічний словник. Специфіка китайського мовознавства в тому, що до II–III ст. н. е.

китайські вчені досліджували тільки значення й написання ієрогліфів, а не вимову слів.

18. Першим класиком китайського мовознавства вважають *Сю Шеня* (I ст. н. е.). Він здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх складові частини (цим користуються до наших днів).

19. Граматична наука в Китаї почала формуватися лише наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Перша граматика китайської мови з'явилася 1898 р. під впливом європейської традиції. Це зумовлено тим, що в китайській мові немає словозміни й граматичної афіксації, тому не було необхідності виділяти граматику в окрему дисципліну. Хоча синтаксис є дуже важливим для китайської мови, він не став об'єктом вивчення.

Тема 3. Мовознавство XI – XVIII ст.

Мета: охарактеризувати стан європейського мовознавства в середні віки та в епоху Відродження, окреслити основні досягнення мовознавства XVII – XVIII ст., розкрити значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля; розвивати інтерес студентів до історіографії мовознавства, виховувати шанобливе ставлення до досягнень світового мовознавства.

План

1. Стан мовознавства в Європі епохи Середньовіччя.
2. Європейське мовознавство епохи Відродження.
3. Європейське мовознавство XVII – XVIII ст.
4. «Всезагальна раціональна граматика» А. Арно і К. Лансло.
5. Українське мовознавство XI–XVIII ст.

Питання для самостійного опрацювання:

Спроби і проекти створення міжнародних мов.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 32–39.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 17–31.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. – С. 34–53.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. – С. 16–18.
5. 100 років есперанто: підсумки і перспективи // Мовознавство. – 1987. – № 4.

Тези лекції

1. Протягом усього середньовіччя зусилля вчених були спрямовані переважно на засвоєння латинської спадщини. Латинська мова була єдиною мовою, яку вивчали у Західній Європі. Однак вивчення мови не передбачало пізнання її будови, а лише відкривало шлях для одержання духовної або світської освіти. Вивчення граматики у цей час було цілком підпорядковане логіці, визнано логіко-граматичні ідеї Аристотеля.

2. В епоху Відродження (XV–XVIII ст.) спостерігається значне розширення відомостей про мови світу, проходить процес накопичення мовного матеріалу, що знайшло відображення у граматиках різних мов та порівняльних словниках і каталогах.

3. Найінтенсивнішого розвитку європейське мовознавство зазнало у XVII – XVIII ст.

4. Основні досягнення мовознавчої науки у XVII – XVIII ст.:

- *Укладання національних граматик:*

«Грамматіки Словенскиа» Мелетія Смотрицького (1619);

«Грамматика словенська» Івана Ужевича (1643);

«Грамматика англійської мови» Уолліса (1653);

«Російська грамматика» М. Ломоносова (1755).

- *Поява порівняльних словників і каталогів мов:*

«Порівняльні словники всіх мов і нарідів» Петра Палласа (1786–1787 – I вид. (200 мов), 1791 – II вид. (272 мов));

«Каталог мов відомих народів» Лоренцо Гервасу (1800–1804; 307 мов);

«Митридат, або Загальне мовознавство» Аделунга і Фатера (1806–1817; 500 мов).

- *Зародження етимології, поява етимологічних словників:*

«Етимологічний словник французької мови» Менажа (1650);

«Нові міркування про кимврійську мову» Педера Сюва (1663);

«Початки італійської мови» Феррарі (1676);

«Лексіконь славенороскій» Памви Беринди (1627).

- *Укладання універсальних і раціональних граматик:*

«Всезагальна раціональна грамматика» (1660) *Антуана Арно* (1612–1694) і *Клода Лансло* (1615–1695).

5. Поява раціональних граматик в епоху Відродження – результат впливу на мовознавство філософського напрямку – раціоналізму, прихильники якого прагнули розглядати граматичні категорії будь-якої мови як втілення категорій логіки, намагалися сформулювати строгі закони, які зробили б неможливим

змінювання мови і відносили б винятки з правил до помилок уживання, недосконалості людського розуму. Вони стверджували, що смислова сторона різних мов однакова, а відмінне між ними полягає у звуковій оболонці, тому можна створити загальну, універсальну граматику для всіх мов.

6. «Всезагальна раціональна граматика» (1660) – це перша спроба науково осмислити структуру й функціонування мови, показати єдність усіх мов, побудувати всеосяжну граматичну систему на основі узагальнення фактів конкретних мов.

7. Початки українського мовознавства сягають періоду Київської Русі. Доказом того, що наші предки цікавилися як загальнотеоретичними питаннями мовознавства (походженням мови і слов'янської мови зокрема, спорідненістю слов'янської мови з іншими, етимологією етнонімів *поляни, бужани, полочани, древляни* тощо), так і прикладними (тлумачення запозичених грецьких і старогрецьких слів), є «Повість минулих літ». Непоодинокі пояснення незрозумілих слів наявні в одній із найдавніших пам'яток – Ізборнику Святослава (1073).

8. У давньоруський період з'явилися перші азбуковники – невеличкі словнички, у яких тлумачилися біблійні власні імена осіб і топоніми, незрозумілі старослов'янські слова, а також розкривався символічний зміст деяких лексем. Це заклало фундамент, на якому згодом були створені солідні граматичні й лексикографічні праці.

9. Приблизно 1581-им роком датується перший церковнослов'янсько-український рукописний словник невідомого автора «Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто», у якому пояснено тодішньою українською мовою 896 церковнослов'янських слів.

10. У 1596 р. в м. Вільно опубліковано «Граматику словенску, совершеннаго искусства осми частій слова» **Лавренція Зизанія (Тустановського)** (60-ті роки XVI ст. – 1634) – першу слов'янську граматику східних слов'ян. У цьому ж році у Вільні було видано і перший друкований словник Л. Зизанія «Лексисъ», який містить 1061 церковнослов'янське слово, перекладене українською мовою.

11. У 1619 р. у м. Ев'ї (коло Вільна) вийшла друком «Грамматіки Словенскаї правилоє Сунтагма» **Мелетія Смотрицького** (1577–1633) – найвизначніша граматична праця українського середньовіччя, яка служила майже 200 років підручником церковнослов'янської мови і була зразком для

створення подібних праць у наступний період. Складається з чотирьох частин: орфографії, просодії, етимології (морфології) і синтаксису. У ній виділено вісім частин мови: ім'я, займенник, дієслово, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник і вигук. Смотрицький уперше відокремив церковнослов'янську мову від живих слов'янських мов, виокремив вигук як частину мови, місцевий відмінок, а до української графіки ввів букву г.

12. У 1627 р. в Києві видруковано найвизначнішу лексикографічну працю українського середньовіччя – «Лексіконъ славеноросскій и имень тлъкованіє» *Памва Беринди* (між 1555 і 1560 – 1632). У цій праці 6982 книжнослов'янські та іншомовні слова пояснено відповідниками української мови, часто декількома синонімами (у словнику 1400 синонімів). Це одне з найбільших зібрань української лексики кінця XVI – початку XVII ст. Словник Памва Беринди відіграв істотну роль у розвитку української і зарубіжної лексикографії.

13. Наприкінці 30-х – на початку 40-х років XVII ст. було створено латинсько-слов'янський словник «Лексікон латинській» *Єпіфанія Славинецького* (кін. XVI ст. – 1675), який дійшов до нас у багатьох списках і був опублікований у 1973 р. Це найбільша лексикографічна праця староукраїнського періоду: у ній 27 000 латинських слів перекладено церковнослов'янськими словами, а за відсутності церковнослов'янських відповідників – українськими.

14. У середині XVII ст. з'явилися граматичні й лексикографічні праці з власне української мови. До них належать «Синоніма славеноросская» невідомого автора, що являє собою зворотну переробку «Лексікона...» Памва Беринди, «Лексікон словено-латинській» Єпіфанія Славинецького й Арсенія Корецького-Сатановського, а також «Граматика словенська» *Івана Ужевича*, написана латинською мовою й відома у двох рукописних варіантах (паризькому – 1643 р. й арраському – 1645 р.). У 1970 р. її було опубліковано в Києві. У ній описано систему української мови середини XVII ст. Факти української мови порівнюються з відповідними явищами польської, чеської, хорватської, латинської, грецької, старосєврейської. В історію мовознавства Ужевич увійшов як учений, який перший науково описав українську мову.

Тема 4. Зародження порівняльно-історичного мовознавства

Мета: висвітлити причини зародження та періодизацію порівняльно-історичного мовознавства, ознайомити з поглядами передвісників і основоположників нового напрямку в лінгвістиці XIX ст., охарактеризувати основні положення мовної концепції В. фон Гумбольдта, розкрити значення його вчення для сучасного мовознавства.

План

1. Проблема методу мовознавства і питання періодизації порівняльно-історичного мовознавства.
2. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства.
3. Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грімм, О. Востоков – основоположники порівняльно-історичного мовознавства.
4. Філософія мови В. фон Гумбольдта.

Література

Базова:

1. Кочерган М.П. ЗМ, 2010. – С. 39–51.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б.В. КОІМ. – С. 32-43.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. – С. 53–78.
4. Удовиченко Г.М. ЗМ: ІДУ. – С. 19–35.

Тези лекції

1. Порівняльно-історичне мовознавство – один з основних напрямів лінгвістики, головною метою якого є вивчення споріднених мов за допомогою порівняльно-історичного методу.

2. В історії порівняльно-історичного мовознавства вирізняють 4 періоди:

1) від зародження порівняльно-історичного мовознавства до формування поглядів молодограматичної школи (20–70 рр. XIX ст.);

2) період формування молодограматичних поглядів (70–90 рр. XIX ст.);

3) від молодограматиків до появи «Курсу загальної лінгвістики» (1916) Ф. де Соссюра (кінець XIX – початок XX ст.);

4) від поширення ідей Соссюра до нашого часу.

3. Поштовхом для зародження порівняльно-історичного мовознавства, яке передбачає синтез порівняльного та історичного дослідження мов, стало ознайомлення із санскритом.

4. Передвісниками порівняльно-історичного мовознавства є італієць Філіппо Сассеті, англієць Ульям Джонс і німець Фрідріх

фон Шлегель. Основи порівняльно-історичного мовознавства було закладено в першій половині XIX ст.

5. Основоположниками порівняльно-історичного мовознавства вважають німецьких учених Ф. Боппа, Я. Грімма, датчанина Р. Раска і росіянина О. Востокова.

6. *Франц Бопп* (1791–1867) – перший учений, який приступив до створення порівняльної граматики на основі зближення між санскритом і мовами Європи. Перша робота вченого «*Про систему дієвідмінювання санскритської мови у порівнянні з такою грецької, латинської, перської та германської мов*» (1816), яка заклала підвалини порівняльно-історичного методу.

7. У 1818 р. вийшла праця датського мовознавця *Расмуса Раска* (1787–1832) «*Дослідження в галузі давньопівнічної мови, або Походження ісландської мови*». У ній Раск доводить наявність споріднених зв'язків між ісландською, грецькою, латинською і балто-слов'янськими мовами.

8. У 1819 р. з'явився перший том (із чотирьох) «*Німецької граматики*» *Якоба Грімма* (1785–1865). Це перша порівняльно-історична граматика германських мов.

9. У 1820 р. відомий російський учений *Олександр Христофорович Востоков* (1781–1864) у «*Розвідці про слов'янську мову*» виявляє й доводить споріднені зв'язки між слов'янськими мовами. Це перша праця з історичної фонетики слов'янської групи індоевропейських мов.

10. Відкриття порівняльно-історичного методу в мовознавстві було могутнім поштовхом для лінгвістичної думки і відкрило широкі перспективи перед мовознавством. Першим теоретиком у галузі мовознавства був німецький учений *Вільгельм фон Гумбольдт* (1767–1835).

11. Основи загального мовознавства учений заклав у багатьох працях, найціннішою серед яких є його тритомна праця «*Про мову каві на острові Ява*», яку вчений не встиг завершити, її було опубліковано посмертно в 1836–1840 рр. Особливо широкої популярності набув вступ до неї «*Про різноманітність будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства*», у якому Гумбольдт виклав свою теоретичну концепцію, свою філософію мови. Ця праця стала знаменитою і справила великий вплив на розвиток мовознавства.

12. Основні положення концепції Гумбольдта:

1) За переконанням Гумбольдта, «мова є душа в усій її сукупності. Вона розвивається за законами духа». Мова – це зовнішній вияв духа народу: «мова народу є його дух, а дух народу є його мова, і важко уявити собі щось більш тотожне».

2) Учений констатує нерозривність понять «мова» і «народ», «мова» і «культура».

3) Мова, за Гумбольдтом, є засобом самовираження індивіда, це орган внутрішнього буття, що виявляється в процесі внутрішнього самопізнання і самовираження.

4) Учений указував на нерозривну єдність мови і мислення. Мова, за Гумбольдтом, – це творче знаряддя, творчий орган вираження мислення, формування думки.

5) Уперше в мовознавстві започаткував розмежування понять мови і мовлення.

6) Гумбольдт підкреслює еволюцію, розвиток мови. Мовознавець висуває ідею «національного світосприйняття», «народного духа», якими нібито керується розвиток мови і які здатні пояснити відмінності людських мов.

7) Учений першим звернув увагу на системний характер мови. На його думку, мова – це внутрішній взаємопов'язаний організм.

Тема 5. Основні напрями в мовознавстві другої половини XIX ст.

Мета: визначити причини зародження, досягнення і недоліки натуралістичного, психологічного і молодогограматичного напрямів у мовознавстві II половини XIX ст., охарактеризувати лінгвістичні погляди А. Шлейхера, Г. Штейнтала, О. Потебні та представників молодогограматичної школи.

План

1. Натуралістичний напрям у порівняльно-історичному мовознавстві.
2. Психологічний напрям. Г. Штейнталь як один із засновників лінгвістичного психологізму.
3. Лінгвістично-філософські погляди О. Потебні.
4. Молодограматизм у лінгвістиці.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Лінгвістичні погляди В. Вундта.
2. Логіко-граматична школа середини XIX ст.
3. Логічна концепція мови Карла Беккера.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 51–69.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 56–71.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. – С. 91–111, 123–142, 143–165.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. – С. 43–69.

Тези лекції

1. Натуралізм – напрям, який поширював принципи і методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності.

2. Виникнення натуралістичної школи зумовлене бурхливим розвитком у середині ХІХ ст. природничих наук. Основоположником натуралізму став німецький мовознавець *Август Шлейхер* (1821–1868).

3. Натуралістична концепція мови вченого викладена у працях «Теорія Дарвіна і мовознавство» (1863) і «Значення мови для природної історії людини» (1865).

4. Лінгвістична концепція А. Шлейхера спиралася на три тези:

1) мова – природний організм, вона живе за тими ж законами, що і всі організми природи;

2) мовознавство належить до природознавчих наук;

3) методом мовного дослідження повинен бути натуралістичний метод.

5. Заслугою вченого є те, що він чітко сформував поняття індоєвропейської прамови, тобто мови, від якої походять усі індоєвропейські мови. Такою мовою він вважав не санскрит, а мову, яка існувала до появи писемності і зникла, але яку на основі живих мов та пам'яток писемності мертвих мов можна реконструювати.

6. Натуралістичну концепцію мови, крім Шлейхера, розвивали німецькі вчені *Моріц-Карл Рарп* (1803–1883), *Макс Мюллер* (1823–1900), та американський лінгвіст *Вільям-Дуайт Уїтні* (1827–1894).

7. Під впливом ідей Гумбольдта й у зв'язку з інтенсивним розвитком психології в середині ХІХ ст. виник *психологічний напрям* – сукупність течій, шкіл, концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини чи народу.

8. Усі психологічні течії в мовознавстві об'єднані спільними ознаками:

1) розглядом мови як феномену психологічного стану й діяльності людини або народу;

2) різко негативним ставленням до логічної школи в мовознавстві;

3) акцентуванням на провідній ролі психології в поясненні мовних процесів.

9. Основоположником психологізму в науці про мову вважають *Геймана Штейнталя* (1823–1899), який свою психологічну концепцію мови виклав у *працях*: «Грамматика, логіка і психологія, їх принципи і взаємовідношення» (1855), «Філософія мови» (1858), «Вступ до психології та мовознавства» (1871) та ін.

10. Основні ідеї Штейнталя:

- мовознавство належить до психологічних наук, оскільки воно має справу з мовним мисленням і мовною свідомістю;
- предметом мовознавства є мова як об'єкт психологічного спостереження;
- мовознавство «є найкращим вступом до психології народу»;
- мова як психічне явище не виключає її залежності від суспільства.

11. Видатним представником психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві є *Олександр Опанасович Потебня* (1835–1891) – український мовознавець, засновник Харківської лінгвістичної школи.

12. Праці Потебні: «Думка і мова» (1862), «Мова і народність» (1895), «Із записок з руської граматики» (т. 1–2, 1874; т. 3, 1899; т. 4, 1941), «З лекцій із теорії словесності» (1894) та ін.

13. Заслуги О.О. Потебні:

- опрацював теорію граматичної форми і граматичної категорії, вчення про частини мови, теоретичні питання синтаксису;
- збагатив науку про мову величезним мовним матеріалом, який глибоко проаналізував і узагальнив;
- тісно пов'язав граматичні питання, питання мовної форми і мовленнєвої діяльності з формами мислення і пізнання, при цьому граматичні категорії не ототожнював із логічними категоріями мислення; предметом його висловлювань були одиниці мови – слово, речення, за допомогою яких здійснюється пізнавальна діяльність народу;
- заклав основи слов'янської акцентології.

Недоліки:

- ототожнення членів речення і частин мови;
- усі форми мови однобоко характеризує як значення, вважаючи звукову форму мови другорядною.

14. Молодограматизм – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, мета якого – дослідження живих мов, які нібито розвиваються за суворими, що не знають винятків, законами. Час зародження: 70-ті роки ХІХ ст.

15. Представники: учені Лейпцизького університету *Август Лескін* (1840–1916), *Карл Бругман* (1849– 1919), *Герман Остгоф* (1847–1909), *Герман Пауль* (1846–1921), *Бертольд Дельбрюк* (1842–1922).

16. Становлення молодогограматизму зумовлене внутрішніми чинниками розвитку мовознавства, пошуком шляхів подолання кризи, у якій опинилася компаративістика 60-х років ХІХ ст. (заперечення глотогонічної теорії Гумбольдта і критика ідеалізованої прамови Шлейхера та його теорії двох етапів розвитку мови). Молодограматики прагнули уточнити основні принципи та завдання науки про мову й удосконалити методіку лінгвістичного дослідження.

17. Основні ідеї молодогограматизму викладені у «Передмові» Остгофа й Бругмана до першого тому «Морфологічних досліджень у галузі індоєвропейських мов» (1878), а також у працях Пауля «Принципи історії мови» (1880) та Дельбрюка «Вступ до вивчення мови. З історії й методології порівняльного мовознавства» (1880) і «Основні питання дослідження мови» (1901).

18. Методологія молодогограматиків будувалася на індивідуальному психологізмі та історизмі.

19. Вихід мовознавства з кризи молодогограматики вбачали у відкритті законів мови. Ними були сформульовані фонетичні закони, які діють у межах однієї мови, за певного часу і за наявності однакових звукових умов без будь-яких винятків. З часом молодогограматики дію фонетичних законів обмежили такими чинниками: іншомовними запозиченнями; звуковими законами, що діють в інших напрямках; новотворами за аналогією. У пізніших працях Дельбрюк заперечує закономірність звукових змін, що засвідчує кризу молодогограматичної концепції.

20. Заслуги молодогограматиків: ними створено цілісну картину індоєвропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфонологічних явищ; вони дали достовірні знання про морфологічну структуру і

звуковий склад індоєвропейської прамови; уклали порівняльно-історичні граматики різних мовних груп й опис давніх мов і діалектів.

21. Недоліки молодогограматиків:

- звузили наукову проблематику: досліджували переважно фонетику, менше уваги приділяли вивченню морфології і майже не торкалися синтаксису;
- відмова від постановки загальнотеоретичних питань;
- у фонетичних законах і аналогії вбачали засіб вирішення всіх мовознавчих проблем;
- абсолютизували історичний аспект на шкоду синхронічному;
- надмірно захоплювалися психологією, зловживали психологічною термінологією, не розмежували завдань мовознавства і психології.

Тема 6. Розвиток мовознавства кінця XIX– початку XX ст.

Мета: проаналізувати погляди засновників нових лінгвістичних течій і шкіл кінця XIX – початку XX ст. (Г. Шухардта, К. Фосслера, представників неолінгвістики, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра) у зв'язку з критикою молодогограматизму, охарактеризувати основні положення концепції мови Ф. де Соссюра, вказати її сильні і слабкі сторони.

План

1. Історико-культурні течії в мовознавстві.
2. І. Бодуен де Куртене і Казанська лінгвістична школа.
3. Соціологічний напрям. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Лінгвістичні традиції в Московській школі П. Ф. Фортунатова.
2. Послідовники Ф. де Соссюра.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 70–91.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 76–84,95–99.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. – С. 142–214.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. – С. 70–130.
5. Сосюр Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко / Фердінан де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

Тези лекції

1. Наприкінці XIX – початку XX ст. виникають нові лінгвістичні школи, які виступають із критикою молодограматизму. До них належать Школа «слів і речей», Школа естетичного ідеалізму, неолінгвістика, Казанська лінгвістична школа І. О. Бодуена де Куртене, а також соціологічний напрям, заснований швейцарським мовознавцем Ф. де Соссюром.

2. Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу. Школа сформувалася в 1909 р., її засновником вважають мовознавця **Гуго Шухардта** (1842–1927). Завдання школи: замість абстрактної «історії звуків» молодограматиків вивчати історію слів, залучаючи не тільки лінгвістичний аналіз, а й історію названої словом речі.

3. Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого розглядали мову як творчу діяльність індивіда. Естетичною названа тому, що естетика в цій школі проголошувалася основою мовознавства, а ідеалістами називали себе самі представники цієї мовознавчої течії. Засновником Школи є німецький учений **Карл Фосслер** (1872–1949). Його праці: «Позитивізм й ідеалізм у мовознавстві» (1904), «Мова як творчість і як розвиток» (1905), «Дух і культура в мові» (1925) та ін.

4. Заслуга Фосслера в тому, що він поставив перед мовознавством нові завдання: лінгвістичне вивчення стилістики, дослідження співвідношення мови письменників і загальнонародної мови та зв'язку історії культури з розвитком мови.

5. Недоліком наукової концепції Фосслера є недооцінка суспільного чинника, ототожнення історії розвитку мови з історією мистецтва, а мовознавства зі стилістикою, відірваність мови від мислення.

6. Неолінгвістика – опозиційний до молодограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму. Представники: італійські вчені Маттео Бартолі (1873–1946), Джуліо Бертоні (1878–1942), Вітторе Пізані (1899–1990) і Джуліано Бонфанте (1904–1987).

7. Заслуги неолінгвістів: наголошували на синхронно-діахронній взаємодії різних мовних фактів, досліджували живі реальні діалекти, удосконалили методіку лінгвістичної географії, пов'язали її з проблемами порівняльно-історичного мовознавства.

8. Недоліками неолінгвістики є захоплення екстралінгвальними фактами, недооцінка системно-структурних властивостей мови,

розуміння мови як абстракції (реальністю вважали мову окремої людини, а національну мову – абстракцією).

9. Казанська лінгвістична школа сформувалася в 70–80-ті роки XIX ст. Засновник – І. О. Бодуен де Куртене, а її представниками – М. В. Крушевський і В. О. Богородицький. Ідеї Казанської лінгвістичної школи викладені в ґрунтовних програмах лекцій, прочитаних Бодуеном де Куртене в Казанському університеті, у книжці Крушевського «Нарис науки про мову» (1883), у працях Богородицького «Нариси з мовознавства і російської мови» (1901) та «Лекції з загального мовознавства» (1911).

10. Лінгвістичні погляди і заслуги Бодуена де Куртене.

Вихід із кризи мовознавства кінця XIX ст. учений вбачав у зв'язку лінгвістики з психологією і соціологією, у послідовному синхронному підході до мови, у відмові від обов'язкового історизму.

Мова, за переконанням ученого, є явищем колективно-індивідуальним. Попри психологічну забарвленість мовної концепції їй притаманне розуміння соціальної суті мови.

Бодуен де Куртене обґрунтовує необхідність і важливість статичного (описового) аналізу мови всупереч панівному на той час порівняльно-історичному. Не заперечуючи порівняльно-історичного методу, учений доводить, що для розкриття механізму мови годиться тільки описовий метод.

Бодуен де Куртене підійшов до розрізнення двох станів мови: статичної й динамічної, що пізніше буде названо Ф. де Соссюром синхронією й діахронією.

Учений розуміє мову як систему – таку сукупність, частини якої пов'язані між собою відношеннями значення і форми. У мовній системі він виділяє три підсистеми: фонетичну, морфологічну й синтаксичну.

Першим звернув увагу на соціальну диференціацію мови.

Бодуен де Куртене ввів до мовознавства поняття фонем і морфем, які трактує психологічно.

Учений є творцем теорії чергувань, яку виклав у праці «Дослід теорії фонетичних альтернацій» (1895). Ця теорія стала основою морфонології.

Бодуен де Куртене започаткував концепцію *мовних союзів*, порушив проблему *лінгвістичного часу* (стосується темпів розвитку

однієї мови порівняно з іншою), уперше звернув увагу на важливість для лінгвістики вивчення *мовленнєвих розладів (афазій)*.

11. Соціологічний напрям (соціологізм) – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які трактують мову як соціальне явище. Основоположник напрямку – швейцарський учений **Фердинанд де Соссюр** (1857–1913). Основна праця: «Курс загальної лінгвістики», видана в 1916 р. посмертно його учнями А. Сеше й Ш. Баллі.

12. Заслуги вченого.

Уточнює об'єкт мовознавства: «єдиним й істинним об'єктом лінгвістики є мова, розглянута в самій собі й для себе».

Послідовно розмежовує поняття «мови» і «мовлення», визначає їх диференційні ознаки.

Розрізняє *внутрішню лінгвістику*, тобто лінгвістику власне мови, і *зовнішню лінгвістику*, яка вивчає все, що є чужим організму мови, її системі.

Утверджує *системний підхід* до вивчення мови, наголошує на необхідності вивчення мови як системи, яка ґрунтується на двох типах відношень: синтагматичних і асоціативних.

Трактує мову не просто як систему, а найважливішу *знакову систему*. Під **знаком** він розуміє двосторонню одиницю, що має вираження і зміст.

Розмежовує два аспекти в мові і, відповідно, в мовознавстві: синхронію і діахронію. **Синхронія** – це вісь одночасовості, де розташовуються явища, які співіснують у мові, і де немає втручання часу. **Діахронія** – це вісь послідовності, де кожне окреме явище розміщується в історичному розвитку з усіма змінами.

13. Уведення протиставлення синхронії й діахронії змінило спрямованість лінгвістики ХХ ст., відкрило шлях до зосередження на синхронічній лінгвістиці, яка відставала від діахронічної. Це допомогло лінгвістиці вийти з кризи, у якій вона на той час опинилася.

Тема 7. Мовознавство ХХ – початку ХХІ ст.

Мета: з'ясувати причини появи в мовознавстві ХХ ст. структуралізму і генеративізму, охарактеризувати лінгвістичні погляди і досягнення Празької школи, копенгагенського структуралізму, американського дескриптивізму і генеративної (породжувальної) лінгвістики, а також основних напрямів сучасного мовознавства: когнітивної, функціональної і комунікативної лінгвістик і лінгвістики тексту.

План

1. Структуралізм. Структуральні традиції в мовознавстві.
2. Генеративізм у лінгвістиці. Генеративна граматика Н. Хомського.
3. Основні напрями сучасного мовознавства.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 91–111, 146–167.

Допоміжна:

2. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К., 1999.
3. Удовиченко Г. М. ЗМ : ІЛУ. – С. 131–154.

Тези лекції

1. Структуралізм – мовознавчий напрям, для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи і прагнення до суворого (наближеного до точних наук) формального її опису.

2. Вирізняють три структуральні традиції: 1) Празька лінгвістична школа; 2) копенгагенський структуралізм; 3) американський дескриптивізм.

3. Спільні риси структуральних напрямів: 1) твердження, що синхронне дослідження мови – головне завдання мовознавства; 2) прагнення вивчити й описати факти мови передусім як особливого явища; 3) формалізація лінгвістичного аналізу й пошуки об'єктивних методів вивчення й опису мови (спроба підвести мовознавство до рівня математичних наук); 4) структурне членування мови й поняття рівня.

4. Празька лінгвістична школа заснована в 1926 р. Програмовий документ цього структурального напрямку – «Тези Празького лінгвістичного осередку». Представники: чеські мовознавці Вілем Матезіус (1882–1945), Богуміл Гавранек (1893–1978), Ян Мукаржовський (1891–1975), пізніше Володимир Скалічка (1909–1991), Йозеф Вахек (1909–1996), а також російські вчені Микола Трубецькой (1890–1938), Роман Якобсон (1896–1982) і Сергій Карцевський (1884–1955).

5. Лінгвістичні погляди і досягнення Празької лінгвістичної школи.

Тлумачення мови як функціональної системи, тобто як «системи засобів вираження, що служать якійсь певній меті».

Пражці зацікавилися питанням, як мова використовує свою фонологічну систему для творення таких мовних одиниць, як морфема, слово, речення. Так з'явилися нові розділи мовознавства – **морфонологія** (морфологічне використання фонологічних відмінностей), фонологія слова, фонологія синтагми.

Функціональний підхід застосовувався пражцями до мови в цілому. Так виникла проблема функцій мови і функціональних стилів. Найбільшу увагу пражські лінгвісти зосереджували на стилі художньої літератури.

Помітним внеском Празької лінгвістичної школи в синтаксичну теорію є вчення Матезіуса про актуальне членування речення. Матезіус висловлює думку про принципову відмінність між формальним членуванням речення (виділення підмета і присудка), яке показує його граматичну структуру, і поділом речення на **тему** і **рему**, який виявляє його «функціональну перспективу».

Відоме вчення Карцевського про асиметрію мовного знака, викладеного у статті «Про асиметричний дуалізм мовного знака» (1929), основна ідея якого зводиться до того, що «знак і значення не покривають один одного повністю: один і той самий знак має декілька функцій, одне й те саме значення виражається декількома знаками. Будь-який знак є «омонімом» і «синонімом» одночасно».

6. Копенгагенський (датський) структуралізм, або глосематика, – лінгвістична течія структуралізму, яка мала на меті створення універсальної лінгвістичної теорії, трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Заснований у 1931 р. **Луї Єльмслевим** (1899–1965) – директором Інституту лінгвістики і фонетики при філософському факультеті Копенгагенського університету.

7. Свою лінгвістичну теорію копенгагенські структуралісти назвали глосематикою для того, щоб акцентувати на принциповій відмінності їхньої теорії від традиційного мовознавства.

8. Творцем глосематики вважають Луї Єльмслева. Основна праця: «Пролегомени до теорії мови» (1943). Остання праця найповніше розкриває глосематичну теорію. У ній ідеться не про якусь конкретну мову, а про мову загалом як певну систему, тобто даються положення, що повинні підходити до будь-якої мови незалежно від генеалогічної й типологічної класифікацій. Отже, Єльмслев робить спробу створити загальну теорію мови.

9. Позитивним у копенгагенському структуралізмі було прагнення опрацювати точний метод аналізу, який спирається на дані математичної логіки. Глосематики розширили поняттєвий апарат мовознавства, запропонували цінні методологічні принципи. Науковці вважають, що глосематика може бути корисною для створення формальних універсальних мов (мов-посередників) для машинного перекладу і для створення типологічної класифікації мов. Такі глосематичні терміни, як *схема*, *детермінація*, *кореляція*, *план вираження*, *план змісту* та ін., увійшли в лінгвістику.

10. Недоліком глосематики є значне звуження і збіднення об'єкта дослідження, відірваність мови від людини, суспільства, культури, історії, а також перебільшення ролі відношень за рахунок елементів, що співвідносяться.

11. Американський структуралізм, або дескриптивізм, – мовознавчий напрям, для якого характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів. Виник у 30-ті роки ХХ ст. Засновник – Франц Боас (1858–1942).

12. Американські дескриптивісти розвинули методику лінгвістичних досліджень, стали активно застосовувати математичні методи, що наблизило лінгвістику до точних наук. Водночас вони звужили лінгвістичну проблематику. Спрошене розуміння мови, перебільшення значення дистрибутивного аспекту мови, ігнорування соціально-історичних умов функціонування мови і людського чинника взагалі призвели на початку 60-х років до кризи дескриптивної лінгвістики. Однак методичні прийоми дескриптивістів не втратили свого значення донині.

13. Генеративізм, або породжувальна лінгвістика, – напрям у мовознавстві, який характеризується інтерпретацією мови як феномену психіки людини й опрацюванням формальних моделей процесів породження мовних конструкцій. Час зародження: II половина 60-х рр. ХХ ст. Основоположник: американський мовознавець Ноам Хамський (нар. 1928 р.). Праці вченого: «Синтаксичні структури» (1957); «Аспекти теорії синтаксису» (1965); «Мова і мислення» (1968).

14. Після виходу праць Хомського мовознавство змінилося. Воно знову стало антропоцентричним, посилювався його зв'язок із психологією. Мову почали досліджувати з погляду мовця, а не слухача. Увага дослідників була перенесена з фонології й морфології на синтаксис і семантику, а також на комунікативний аспект мови. Термінологічний апарат генеративної лінгвістики увійшов у науковий

обіг сучасного мовознавства (*поверхнева структура, глибинна структура, трансформація, мовна компетенція, породжувальна граматики та ін.*).

15. Слабкі сторони генеративізму: неперевіреність у виділенні вихідних синтаксичних одиниць, недооцінка ролі прагматичних чинників, невелика здатність для опису різноструктурних мов тощо. Однак багатьма положеннями концепції генеративізму скористалася найсучасніша лінгвістична парадигма – когнітивна лінгвістика.

16. Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

17. Функціональна лінгвістика, або функціоналізм, — сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування.

18. Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

19. Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, який вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Змістовий модуль 2.

Теорія мовознавства. Методи лінгвістичного дослідження

Тема 1. Соціальна та знакова природа і теорія мови

Мета: проаналізувати погляди вчених на соціальну природу мови, визначити суспільні функції мови, соціальні чинники, які позначаються на мові, охарактеризувати завдання і проблеми соціолінгвістики; з'ясувати, у чому полягає взаємозв'язок між мовознавством і семіотикою, окреслити зміст поняття знак, охарактеризувати ознаки, структуру і типологію знаків, специфічні ознаки мовного знака і мови як особливої знакової системи.

План

1. Соціальна природа мови. Функції мови у суспільстві. Відображення у мові соціальних чинників.
2. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми.
3. Мовознавство і семіотика. Поняття про знак, його ознаки.
4. Структура і типологія знаків.

5. Специфіка мовного знака.
6. Знаковість і одиниці мови.
7. Мова як особлива знакова система.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Мова як символ соціальної солідарності.
2. Проблема співвідношення мови й етносу. Мова і культура.
3. Взаємозв'язок мови і несловесних форм спілкування (паралінгвістика і паракінесика).

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 20–35; 2010. – С. 168–183, 297–333.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. – С. 26–55, 256–319.
3. Білецький А. О. Про ММ. – С. 162–165, 176–187, 193–195.

Тези лекції

1. Мова – явище суспільне: вона виникає лише в людському суспільстві, певною мірою залежить від стану й життя суспільства. Мови, які перестають всебічно обслуговувати суспільство, стають мертвими.

До розуміння мови як явища суспільного вчені дійшли у середині XIX ст.

2. Мову як суспільне явище вивчають у біологічному і психологічному аспектах: людина має біологічну схильність до оволодіння мовою, а з психічними явищами мову пов'язує те, що в індивідуальному мовленні відображаються психічні особливості мовця, а в національній мові – психічний склад усієї нації.

3. Суспільні функції мови.

М. Кочерган поділяє усі функції мови на дві групи:

1) основні (базові):

- комунікативна (засіб спілкування);
- когнітивна (пізнавальна, гносеологічна, мислетворча) – засіб мислення і пізнання;
- емотивна (засіб вираження почуттів та емоцій);
- метамовна (засіб дослідження й опису мови в термінах мови).

2) похідні (вторинні):

- фатична (засіб встановлення контакту);
- конативна (засіб засвоєння);
- волюнтативна (засіб волевиявлення, впливу);
- кумулятивна (засіб збереження інформації).

4. Розвиток і стан мови значною мірою залежить від стану суспільства. У мові знаходять відображення:

- особливості соціальної організації суспільства;
- соціальна диференціація суспільства;
- демографічні зміни;
- відмінності в рівнях економічного розвитку;
- явища надбудовного характеру (суспільні течії, погляди прогресивних людей, творчість письменників, діячів культури і мистецтва);
- розвиток культури суспільства.

5. Соціолінгвістика – наука, яка вивчає проблеми, пов'язані зі соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

6. Розділи соціолінгвістики:

1) психолінгвістика – розкриває процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови;

2) етнолінгвістика – досліджує мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні і розвитку мови;

3) інтерлінгвістика – вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі.

7. Основні поняття соціолінгвістики: мовна ситуація і мовна політика.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень.

Мовна політика – свідомий і цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність політичних й адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування.

8. Наука, яка вивчає структуру та функціонування різних знакових систем, зокрема і мовної системи, називається семіотикою.

9. Основним поняттям семіотики є знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі заміни (представника) іншого предмета і використовується для одержання, зберігання, перетворення і передачі інформації.

10. Ознаки знаків:

- Матеріальність (чуттєва сприйманість).
- Позначення чогось, що перебуває поза ним. Об'єкт, позначений знаком, називається денотатом або референтом.
- Непов'язаність із позначуваним природним (причинним) зв'язком.
- Інформативність знака, тобто здатність нести якусь інформацію і використовуватися з комунікативною метою.
- Системність – знак отримує своє значення лише за умови входження його у певну знакову систему.

11. Типологія знаків.

Знаки-індекси (*знаки-прикмети* і *знаки-симптоми*) – знаки, пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами. Напр., дим як знак вогню, дзенькіт скла як знак розбитої шибки, розбитого посуду.

Знаки-копії (іконічні знаки) – відтворення, репродукції, подібні на позначувані предмети (сліди лап тварин, фотографії, відбитки тощо).

Знаки-сигнали – знаки, які вимагають після себе певних дій, реакції (звук сирени як знак повітряної тривоги, дзвінок на урок як знак початку заняття).

Знаки-символи – знаки, які використовують для передачі (визначення) абстрактного змісту; для них характерна відсутність природного зв'язку з позначуваними об'єктами (голуб – символ миру, маска – символ театру; хімічна, географічна, математична символіка).

12. За способом сприйняття людиною знаки поділяють на 5 видів: 1) акустичні (слухові, вокально-інструментальні); 2) оптичні (зорові); 3) дотикові; 4) нюхові; 5) смакові.

13. Структура знака. Існують дві протилежні теорії знака стосовно його структури:

1) унілатеральна (знак має тільки план вираження, він завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить);

2) білатеральна (знак має план вираження і план змісту (значення)).

14. Специфічні ознаки мовних знаків.

- Непаралельність плану вираження і плану змісту.
- Мовні знаки мають звукове вираження.
- Мовні знаки – явище соціальне, бо вони призначені для спілкування людей і передачі інформації.

• Поліфункціональність мовних знаків. Мовні знаки не лише інформують про явища об'єктивної дійсності, а й характеризують самого мовця, його стан і ставлення до повідомлюваного, впливають на стан і поведінку адресата.

• Легка відтворюваність. Мовні знаки можна неодноразово повторювати, не витрачаючи на це значних зусиль.

• Замінність. Один і той самий зміст можна виразити різними словами; акустичні мовні знаки замінюються оптичними графічними знаками (письмо).

• Структурність, тобто виділення складових елементів знака.

• Сполучуваність. Із простих мовних знаків утворюються більш складні.

• Неоднорідність. Мовна знакова система складається з неоднорідних знаків, які функціонують у межах її внутрішніх систем і підсистем.

• Відносна дифузність. Під *дифузністю* мовних знаків розуміється така їх властивість, завдяки якій їх не завжди можна чітко розмежувати. Окремі мовні знаки можуть одночасно належати до різних класів.

15. У мові виділяють три рівні: субзнаковий, до якого належить фонема, знаковий (основна одиниця – слово) і суперзнаковий (основна одиниця – речення).

16. Специфічні ознаки мови як знакової системи:

- мова – багаторівнева і складна ієрархічна система;
- мова – первинна знакова система;
- мовна система універсальна, у ній відсутні будь-які обмеження (змістові, просторові тощо);
- мовна знакова система має динамічний характер;
- мовні елементи виявляють здатність сполучатися між собою.

Тема 2. Взаємовідношення мови і мислення, мови і мовлення

Мета: окреслити основні етапи в дослідженні питань про співвідношення мови і мислення, мови і мовлення в історії

лінгвістичної науки, з'ясувати, як вирішуються означені проблеми в сучасному мовознавстві.

План

1. Проблема співвідношення мови і мислення. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення.
2. Роль мови у процесі пізнання. Теорія мовної відносності та її критика.
3. Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення.
4. Проблема співвідношення мови і мовлення в сучасному мовознавстві.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Розуміння мови як практичної свідомості. Загальні передумови виникнення людської мови.
2. Мова і мовлення та форми їх існування.
3. Внутрішнє мовлення і мислення.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 36–46, 47–60, 156–183; К., 2010. – С. 183–206, 297–333.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. – С. 13–18, 219–255, 256–319.
3. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 3–9.

Тези лекції

1. Раніше в мовознавстві існували дві протилежні й однаковою мірою неправильні тенденції: 1) відривання мови від мислення і мислення від мови (математик Жак Адамар, А. Ейнштейн); 2) ототожнення мови і мислення (В. фон Гумбольдт, М. Мюллер, А. Шлейхер).

У наш час поширена концепція, згідно якої *мова і мислення пов'язані між собою діалектичними відношеннями й утворюють взаємозумовлену єдність, але не тотожність.*

2. Єдність мови і мислення не означає їх тотожності, бо:

1) мислення характеризується певною самостійністю: воно може створювати поняття і втілювати їх в образи, які не мають відповідних конкретних предметів і явищ дійсності (домовик, мавка, русалка);

2) мова – матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення – ідеальне;

3) мова – явище національне, мислення – інтернаціональне;

4) будова і закони розвитку думки і мови неоднакові.

3. Роль мови у процесах пізнання полягає в тому, що: 1) мова закріплює результати пізнавальної діяльності; 2) мова – основний інструмент пізнання.

4. Теорія мовної відносності – *гіпотеза Сепіра–Уорфа* про зв'язок культури і мови і про глибокий вплив мови на становлення логічних і світоглядних категорій.

За Сепіром, мова є не стільки засобом передачі суспільного досвіду, скільки способом визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє тією мовою.

Уорф стверджує, що у мовному світі все відносне. Ми членуємо світ так, як підказує рідна мова, і «стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності. Він полягає в тому, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту тільки за подібності або принаймні за співвідносності мовних систем».

5. Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення:

- дососсюрівський період (погляди В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. О. Потебні, О. І. Бодуена де Куртене);
- введення Ф. де Соссюра дихотомії «мова – мовлення»;
- післясоссюрівський період (погляди Л. Єльмслева, Н. Хомського, Л. В. Щерби, М. І. Черемісіної та ін.).

6. Мова трактується, по-перше, як механізм, за допомогою якого породжується і розуміється мовлення, а по-друге, – як система правил і набір одиниць, які становлять узагальнені спеціалістами факти мовлення.

У сучасному мовознавстві мова і мовлення – діалектична єдність, елементи якої протиставлені між собою і зумовлюють один одного.

7. Мову і мовлення протиставляють за такими ознаками: мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі, тоді як мова не має цих параметрів. Мовлення безконечне, система мови конечна. Мовлення лінійне, синтагматичне; мова має парадигматичну і рівневі організацію. Мовлення є послідовністю мовних елементів; мові притаманна ієрархічна організація її елементів. Мовлення контекстно і ситуативно зумовлене; мова не залежить від обставин спілкування. Мовлення співвідносне з об'єктивною дійсністю і може характеризуватися з погляду істинності або хибності; до мови такий підхід неможливий.

8. Специфічні ознаки мовлення. Мовлення може мати дві форми – діалогічну і монологічну, характеризуватися темпом, тембровими особливостями, тривалістю, гучністю, артикуляційною чіткістю, акцентом тощо. У мовленні відображається психологічний стан мовця. Узагалі будь-яке мовлення можна оцінити зі змістового, етичного й естетичного поглядів.

9. З історичного погляду мова вторинна, а мовлення первинне (мова склалася з фактів мовлення). За синхронічного підходу мова первинна, а мовлення вторинне: будь-який мовленнєвий витвір будується з уже наявних у мові елементів.

Тема 3. Мова як системно-структурне утворення

Мета: охарактеризувати типи відношень у мовній системі, з'ясувати зміст понять мовної структури і структурних рівнів, окреслити основні поняття внутрішніх і проміжних систем мови, висвітлити суть рівневих відношень у межах цих мовних підсистем.

План

1. Мовна система і мовна структура.
2. Типи відношень у мовній системі.
3. Структурні рівні мови.
4. Внутрішні системи мови:
 - фонологічна;
 - лексико-семантична;
 - граматична (морфологічний і синтаксичний рівні).

Питання для самостійного опрацювання:

1. Проміжні системи мови.
2. Теорія ізоморфізму й ієрархія рівнів мови.
3. Графічні системи фіксації мов.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 61–155; К., 2010. – С. 207–261.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. – С. 151–198.
3. Удовиченко Г. М. ЗМ. Проблеми. Методи. – С. 25–66.

Тези лекції

1. За О. С. Мельничуком, система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, а структура – це склад і внутрішня організація єдиного цілого.

2. Мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою.

3. Мовна система базується на парадигматичних, синтагматичних та ієрархічних відношеннях.

4. Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтується на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

5. Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися між собою.

6. Ієрархічні відношення – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

7. Мовна система має складну структуру, у її складі можна виділити окремі системи (рівні). Рівні мови – це підсистеми мовної системи, кожна з яких характеризує сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи.

8. Виділяють основні й проміжні рівні. До основних належать: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонема, морфема, лексема, синтаксема.

9. За роллю в структурі мови виділяють нижчі і вищі рівні. До нижчого рівня належить фонологічний, бо фонема – одностороння одиниця, яка використовується для побудови морфем і лексем. Найвищий рівень – синтаксичний, бо він обслуговує комунікативні потреби і підпорядковує собі одиниці всіх інших рівнів.

10. На стику рівнів виникають проміжні рівні: морфонологічний (проміжний між фонологічним і морфологічним рівнями), словотвірний (проміжний між морфологічним і лексико-семантичним рівнями), фразеологічний (проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним рівнями).

11. У фонології розрізняють два рівні – сегментний і суперсегментний (просодичний). Сегментний рівень складається з одиниць, які виділяються на основі сегментації (звук (фонема), склад, фонетичне слово, синтагма, фраза), а суперсегментний – з одиниць, які виділяються відносно сегментних одиниць (наголос, інтонація).

12. Основною одиницею фонологічного рівня є фонема. Фонема – мінімальна одиниця звукової будови мови, яка служить для розпізнавання і розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

13. Лексико-семантична система мови – один із ярусів мовної структури, який складається зі слів та їхніх значень. Лексика – це не механічне нагромадження слів, а система.

14. Типи відношень у лексико-семантичній системі: парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні.

15. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. Парадигматичні утворення: лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи, лексико-семантичні категорії.

16. Синтагматичні відношення у лексиці – це лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність.

17. Епідигматичні відношення у лексиці – асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом.

18. Граматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях.

19. Вихідним для граматики є поняття граматичного значення (або грамеми). Граматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, властиве цілому ряду слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, яке має в мові своє регулярне й стандартне вираження. Ознаки граматичного значення: 1) високий ступінь абстракції, 2) необов'язкова співвіднесеність з позамовним референтом, 3) регулярність, 4) обов'язковість.

20. Граматична категорія – система протиставлених одна одній граматичних величин, тобто граматичних форм з однорідним значенням. Ознаки граматичної категорії: 1) протиставлення, 2) обов'язкове формальне вираження.

21. Граматична система мови складається з двох рівнів – морфологічного і синтаксичного. Морфологічний рівень – це система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння. Основною одиницею морфологічної системи мови є морфема. Морфема – це мінімальна двостороння одиниця мови, в якій за певною фонетичною формою закріплений певний зміст і яка не поділяється на простіші одиниці того самого роду.

22. Одним із найважливіших для морфології є поняття частин мови. Частини мови – класи слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних (поняттєвих), морфологічних і синтаксичних властивостей.

23. Синтаксичний рівень – система механізмів мови, яка забезпечує творення мовленнєвих одиниць. Синтаксис складається з двох розділів – синтаксису частин мови і синтаксису речення. Основною одиницею синтаксичної системи мови є просте речення – єдина універсальна синтаксична одиниця, оскільки просте речення характерне для всіх мов.

24. Морфонологічний рівень – проміжний між фонологічним і морфологічним. Особливістю проміжних рівнів є те, що мовна одиниця одного рівня функціонує в іншому рівні. У цьому разі фонологічна одиниця (фонема) виконує допоміжну морфологічну функцію у складі морфеми, тобто йдеться про морфологічне використання фонологічних засобів мови.

25. Морфонологія – розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей із морфологічною метою. Фонема, які чергуються в морфах однієї морфеми, називаються морфонемами.

26. Словотвірний рівень міститься між морфологічним і лексико-семантичним основними рівнями. Суть міжрівневих зв'язків тут полягає в тому, що основна одиниця морфологічного рівня – морфема – використовується для творення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем).

28. До основних теоретичних понять словотвору належать мотивація, словотвірна похідність, словотвірне правило, словотвірний тип, словотвірне значення та ін.

Словотвірна мотивація – семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення між похідним і твірним словом.

Словотвірна похідність – семантична вивідність властивостей похідного з властивостей вихідних одиниць.

Словотвірне правило – правило, яке описує особливості моделювання похідних слів у процесі деривації, діапазон їх дії, характеризує дериваційний процес з погляду його регулярності/нерегулярності, продуктивності /непродуктивності, вказує на твірну основу, використаний формальний засіб, сполучувальні можливості морфем та їх морфонологічні зміни.

Словотвірне гніздо – сукупність словотвірних ланцюжків з одним і тим самим вихідним словом; сукупність слів із одним і тим самим коренем, упорядкованих відповідно до відношення словотвірної мотивації.

Словотвірне (дериваційне) значення – нове значення, яке виникає в похідному слові внаслідок поєднання мотивуючої основи з формантом; результат дії форманта на твірну основу і її лексичне та граматичне значення.

Словотвірний тип – схема побудови слів певної частини мови, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення.

29. Фразеологічний рівень мови – проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним. Фразеологізми виникають у синтаксисі, а функціонують на рівних правах зі словом у лексико-семантичній системі. Структура фразеологізму збігається зі структурою словосполучень або речень, а значення – зі значенням лексичних одиниць.

Тема 4. Мова та історія (розвиток мови)

Мета: з'ясувати, чому і як змінюється мова, проаналізувати сучасні погляди на співвідношення синхронічного і діяхронічного аспектів вивчення мови, охарактеризувати зовнішні і внутрішні причини мовних змін, учити розрізняти поняття конвергентного розвитку контактуючих мов і мовної асиміляції, висвітлити питання про темпи мовних змін і прогрес у розвитку мов.

План

1. Історична змінність мови. Синхронія і діяхронія.
2. Зовнішні причини мовних змін.
3. Внутрішні причини мовних змін.
4. Темпи мовних змін.
5. Прогрес у розвитку мов.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 184–206; 2010. – С. 333–354.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. – С. 256–319.

Тези лекції

1. Мова постійно змінюється. Історична змінність мови – її суттєва ознака, внутрішня властивість. Змінність мови забезпечує її

відповідність змінним потребам комунікативної і пізнавальної діяльності людини.

2. Синхронія – стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, які наявні й функціонують у певний умовно виділений період.

3. Діахронія – історичний розвиток мови, а також дослідження мови у процесі її історичного розвитку.

4. На сучасному етапі загальноновизнаним стало твердження, що синхронічний і діахронічний підходи до вивчення мови доповнюють і збагачують один одного, хоч трапляються випадки, коли неврахування діахронії, тобто один синхронічний аспект, є самодостатнім.

5. Переважна більшість мовних змін починається з варіювання. У мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами існують їх нові варіанти, які конкурують зі старими і з часом замінюють їх. Постійне варіювання – це спосіб існування мови як живої, функціональної комунікативної системи.

6. Мовні зміни не відбуваються спонтанно, довільно. Вони завжди мають причину. Розрізняють зовнішні і внутрішні причини мовного розвитку. До зовнішніх причин належать ті імпульси, що надходять із зовнішнього середовища, а до внутрішніх – тенденції розвитку, які закладені в самій мові.

7. Зовнішньою причиною мовних змін є *контактування мов*. Мовні контакти мають місце в таких випадках:

- 1) у разі загарбання території і поневолення корінного етносу;
- 2) за мирного співіснування різномовного населення на одній території;
- 3) коли різномовне населення живе на сусідніх територіях;
- 4) коли населення вступає в різноманітні (економічні, торговельні, культурні та ін.) стосунки з населенням іншої країни;
- 5) коли засвоюється інша мова в процесі шкільного навчання.

8. Типи мовних контактів:

- 1) безпосередні й опосередковані;
- 2) між спорідненими і неспорідненими мовами;
- 3) з одnobічним і обопільним впливом;
- 4) маргінальні (на суміжних територіях) і внутрішньорегіональні (на одній і тій самій території);
- 5) казуальні (випадкові) і перманентні (постійні);

б) природні (безпосереднє спілкування), штучні (навчання в школі) і змішані (природно-штучні).

9. Контакткування мов може зумовити такі процеси:

- 1) запозичення лексики і фразеології;
- 2) засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови;
- 3) зміну наголосу;
- 4) зміни у граматичній будові мови;
- 5) зміни у словотворі.

10. Найбільшому впливові піддається мова в умовах контактування з близькоспорідненою мовою. Коли ж мови характеризуються глибокими структурними відмінностями, то можливість впливати одна на одну незначна.

11. Часто тривалі мовні контакти спричинюють конвергентний розвиток контактуючих мов. Конвергенція не призводить до витіснення однієї мови іншою, а зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак.

12. Унаслідок конвергентного розвитку декількох мов виникають **мовні союзи**, тобто «особливі типи ареально-історичної спільності мов, які характеризуються певною кількістю подібних чи спільних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактування і конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору».

13. Прикладом мовних союзів є балканський. До нього належать грецька, албанська, румунська, болгарська, македонська, сербська, хорватська і частково турецька мови. Інші мовні союзи: західноєвропейський, гімалайський, поволзький (волго-камський) і кавказький.

14. Тривале й інтенсивне контактування мов може призвести до асиміляції однієї з мов, тобто до її втрати, але втрачена мова не зникає безслідно. Сліди витісненої мови отримали в мовознавстві назви субстрат і суперстрат.

15. *Субстрат* – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови.

16. *Суперстрат* – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів.

17. *Адстрат* – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

18. Внутрішні причини мовних змін закладені в мові. Це протилежні начала, суперечності, боротьба між якими призводить до змін. Серед цих суперечностей (антиномій) основними є такі:

- 1) антиномія позначувального і позначуваного;
- 2) антиномія норми і системи;
- 3) антиномія мовця і слухача;
- 4) антиномія інформаційної та експресивної функцій мов;
- 5) антиномія коду і тексту (мови і мовлення).

Тема 5. Методи і прийоми вивчення й опису мов

Мета: уточнити зміст понять метод, прийом, методика, здійснити класифікацію методів лінгвістичного дослідження, охарактеризувати загальнонаукові методики, які широко використовуються в мовознавчій науці, власне лінгвістичні і часткові методи вивчення мовного матеріалу.

План

1. Поняття про методи наукового дослідження. Загальнонаукові прийоми аналізу мовного матеріалу.
2. Описовий метод.
3. Порівняльно-історичний метод.
4. Зіставний метод.
5. Структурний метод і його методики.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Соціолінгвістичні і психолінгвістичні методи.
2. Метод лінгвістичної географії.
3. Математичні методи у мовознавстві.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 207–256; 2010. – С. 355–404.

Допоміжна:

2. Удовиченко Г. М. ЗМ. Проблеми. Методи. – С. 172–195.

Тези лекції

1. Метод – шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

2. Загальнонаукові методики дослідження – індукція і дедукція, аналіз і синтез.

3. Індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ; узагальнення результатів окремих конкретних спостережень.

4. Дедукція – форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних. На основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення.

5. Аналіз – мислене або практичне розчленування цілого на частини. Синтез – мислене або практичне з'єднання частин у ціле.

6. Описовий метод – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

7. На основі описового методу створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників тощо).

8. Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку.

9. На основі порівняльно-історичного методу створені порівняльно-історичні, порівняльні та історичні описи мов (традиційно вони називаються порівняльними та історичними граматиками) й етимологічні словники.

10. Метод лінгвістичної географії (ареальний) – сукупність прийомів, які полягають у картографуванні елементів мови, що розрізняють її діалекти.

11. Зіставний метод (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

12. Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

13. Структурний метод реалізується в чотирьох методиках: дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.

14. Дистрибутивний аналіз – методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті.

15. Методика безпосередніх складників – прийом подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів.

16. Трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

17. Компонентний аналіз – система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти (семи).

18. Методи *соціолінгвістики* – синтез лінгвістичних і соціологічних процедур. Серед них виділяють методи польового дослідження (методика збирання матеріалу) і методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробка інформації). До перших належать різні форми опитування (анкетування, інтерв'ювання), а також безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників).

19. Серед математичних методів розрізняють кількісні й статистичні. *Кількісні методи* зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць, а *статистичні* передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними й кількісними характеристиками мови.

Плани семінарських занять

Тема 1. Наука про мову від часу зародження до початку XIX ст.

Мета: окреслити причини зародження мовознавчої науки в різних країнах; проаналізувати спільне і відмінне в давніх лінгвістичних традиціях; охарактеризувати основні здобутки учених у мовознавчій галузі, досягнення світового мовознавства в середні віки й епоху Відродження; розкрити значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля; проаналізувати здобутки українського мовознавства XI – XVIII ст.

Теоретичні питання для обговорення

1. Філологія класичної давнини.
 - 1.1. Релігійні і міфологічні уявлення про Слово як основу буття.
 - 1.2. Мовознавча наука у Давній Індії.
 - 1.3. Античне мовознавство.
 - 1.4. Давньокитайське мовознавство.
 - 1.5. Арабська наука про мову.
2. Мовознавство середніх віків та епохи Відродження.
 - 2.1. Стан лінгвістичної думки Західної Європи в середні віки.
 - 2.2. Мовознавство епохи Відродження.
 - 2.3. Створення логічних, або раціональних, граматик.
 - 2.4. Спроби і проекти створення міжнародних мов.
 - 2.5. Українське мовознавство XI – XVIII ст.

Література

- Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 3–31.
Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. – С. 6–53.
Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 22–38.
Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. – С. 8–18.

Запитання і завдання для студентів

1. Вкажіть причини зародження мовознавства в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції і Римі.
2. Назвіть спільне і відмінне в лінгвістичних традиціях Давньої Індії, Давнього Китаю і Давньої Греції.
3. Які питання мовознавства досліджували давньоіндійські, давньокитайські й давньогрецькі вчені? Які з порушених ними проблем є актуальними й нині?

4. Охарактеризуйте стан європейського мовознавства в середні віки.
5. У чому полягає специфіка арабського мовознавства?
6. Назвіть основні здобутки мовознавства епохи Відродження.
7. Розкрийте значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля. Чому її називають універсальною і раціональною?
8. Назвіть характерні риси мови есперанто.
9. Охарактеризуйте основні здобутки українського мовознавства XI–XVIII ст.

Тема 2. Зародження і розвиток порівняльно-історичного мовознавства у XIX ст.

Мета: окреслити основні періоди в історії порівняльно-історичного мовознавства; оцінити внесок основоположників порівняльно-історичного мовознавства у розвиток мовознавчої думки; проаналізувати основні положення лінгвістичної концепції В. фон Гумбольдта, розкрити значення його вчення для сучасного мовознавства; з'ясувати причини змін лінгвістичних напрямів у мовознавстві II половини XIX ст.; оцінити ідеї представників натуралізму і психологізму з погляду сучасного мовознавства; обґрунтувати роль О. Потебні і Харківської лінгвістичної школи в історії вітчизняного і світового мовознавства; охарактеризувати здобутки українських учених XIX ст.

Теоретичні питання для обговорення

1. Періодизація історії порівняльно-історичного мовознавства.
2. Праці Ф. Боппа, Р. Раска, Я. Грімма, О. Востокова.
3. Виникнення загального мовознавства. Філософія мови В. Гумбольдта.
4. Натуралізм у мовознавстві XIX ст. Натуралістична концепція мови А. Шлейхера.
5. Психологічна школа у мовознавстві. Г. Штейнталь як один із засновників лінгвістичного психологізму.
6. Лінгвістична концепція О. Потебні.
7. Українська лінгвістична наука XIX ст.

Література

- Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 32–71.
 Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. – С. 53–110.
 Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 39–63.
 Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. – С. 23–102.

Запитання і завдання для студентів

1. Що таке порівняльно-історичне мовознавство? Сформулюйте основні передумови виникнення порівняльно-історичного мовознавства.
2. Назвіть основоположників порівняльно-історичного мовознавства. Який їхній внесок у розвиток мовознавчої думки?
3. Які основні положення лінгвістичної концепції В. Гумбольдта? Чому його вважають основоположником загального мовознавства?
4. Розкрийте значення вчення В. Гумбольдта для сучасного мовознавства. Які положення його вчення знайшли свій розвиток у різних напрямках сучасної лінгвістики?
5. Чим зумовлене виникнення натуралістичного напрямку в мовознавстві? Які основні ідеї натуралістичної теорії А. Шлейхера? Оцініть їх із погляду сучасного мовознавства.
6. Сформулюйте основні теоретичні засади психологізму. Визначте їх сильні і слабкі сторони.
7. Назвіть основні положення вчення О. Потебні. Яку роль відіграла Харківська лінгвістична школа в історії вітчизняного й світового мовознавства?
8. Охарактеризуйте здобутки найвидатніших постатей в українському мовознавстві XIX ст.

Тема 3. Порівняльно-історичне мовознавство кінця XIX – початку XX ст.

Мета: з'ясувати сильні і слабкі сторони молодограматичного напрямку, охарактеризувати основні положення вчення П. Ф. Фортунатова; проаналізувати спільне і відмінне у мовознавчих концепціях нових течій і шкіл кінця XIX – початку XX ст., оцінити основні наукові відкриття І. Бодуена де Куртене і Ф. де Соссюра.

Теоретичні питання для обговорення

1. Молодограматизм як провідна школа порівняльно-історичного психологічного мовознавства.
2. Московська лінгвістична школа: проблеми загального і порівняльно-історичного мовознавства у працях П.Ф. Фортунатова.

3. Історико-культурні течії в мовознавстві кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (Школа «Слів і речей»; Школа «Естетичного ідеалізму»; Італійська неолінгвістика).
4. Казанська лінгвістична школа І.О. Бодуена де Куртене.
5. Соціологічний напрям у мовознавстві. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.
6. Українське мовознавство 20–80 рр. ХХ ст.

Література

- Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 73–99.
 Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. – С. 123–214.
 Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 63–91.
 Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. – С. 70–144.

Запитання і завдання для студентів

1. У чому полягають заслуги молодогограматиків? Чим зумовлені слабкі сторони молодогограматичного напрямку?
2. Які специфічні риси Казанської лінгвістичної школи? Охарактеризуйте основні наукові відкриття І. Бодуена де Куртене.
3. Які питання мовознавства порушив П. Фортунатов? Чим відрізняється Московська лінгвістична школа від інших шкіл другої половини ХІХ ст.?
4. Які проблеми мовознавства порушено в «Курсі загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра? У чому новизна теорії вченого та його вплив на подальший розвиток мовознавства?
5. Охарактеризуйте мовознавчі напрями, які з'явилися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у зв'язку з критикою молодогограматизму.
6. Вкажіть спільне і відмінне в мовознавчих концепціях Школи «Слів і речей», Школи «Естетичного ідеалізму» й Італійської неолінгвістики.
7. Охарактеризуйте стан українського мовознавства у 20–80 рр. ХХ ст.

Тема 4. Мовознавство другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Мета: окреслити причини зародження структуралізму у мовознавстві ХХ ст.; охарактеризувати основні здобутки різних структуральних шкіл, їх сильні і слабкі сторони; розкрити суть генеративної лінгвістики; проаналізувати ідеї Н. Хомського та

представників різних лінгвістичних напрямів, які розвиваються в сучасному мовознавстві.

Теоретичні питання для обговорення

1. Основні риси структуралізму в мовознавстві ХХ ст.
2. Празька лінгвістична школа, або чеська школа функціональної лінгвістики.
3. Копенгагенська школа структуралізму (глосематика).
4. Американський структуралізм (дескриптивна лінгвістика).
5. Генеративізм, або породжувальна граматики.
6. Основні напрями сучасного мовознавства.

Література

Кобилянський Б. В. КОІМ. – С. 73–99.

Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. – С. 123–214.

Кочерган М. П. ЗМ, 2010. – С. 91–111, 146–167.

Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. – С. 131–154.

Запитання і завдання для студентів

1. Чим зумовлена поява структуралізму?
2. Вкажіть основні ознаки структуралізму.
3. Назвіть структуралістські школи. Чим вони різняться між собою?
4. Чому Празьку лінгвістичну школу називають школою функціональної лінгвістики, американський структуралізм – дескриптивізмом, а датський – глосематикою?
5. Охарактеризуйте сильні і слабкі сторони структуралізму.
6. Розкрийте суть генеративної лінгвістики. Що нового вніс у теорію мовознавства Н. Хомський?
7. Охарактеризуйте загальну ситуацію в сучасному мовознавстві. Назвіть напрями, які розвиваються в мовознавстві нашого часу.

Тема 5. Мова і суспільство. Мова і комунікація

Мета: окреслити чинники соціальної зумовленості мовних явищ, причини територіальної, соціальної і стильової диференціації мови; охарактеризувати основні проблеми соціолінгвістики; проаналізувати мовну ситуацію і національно-мовну політику в Україні; з'ясувати питання співвідношення мови і мовлення, мови і мислення у мовознавстві; обґрунтувати роль мови у процесі пізнання.

Теоретичні питання для обговорення

1. Суспільна природа мови, її функції у суспільстві. Соціолінгвістика: предмет вивчення, завдання і проблеми.
2. Мова як соціально-історична норма. Типи мовних норм. Літературна мова як головна норма загальнонародної мови.
3. Територіальна, соціальна і стильова диференціація мови.
4. Питання про мовні ситуації та мовну політику. Мовна ситуація та національно-мовна політика в Україні.
5. Мова та інші системи комунікації.
6. Питання співвідношення мови і мовлення, мови і мислення у мовознавстві.
7. Роль мови у процесі пізнання. Теорія мовної відносності (гіпотеза Сепіра-Уорфа) та її значення в історії лінгвістики.

Література

- Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 36–46, 47–60, 156–183; 2010. – С. 183–194, 111–122, 194–206, 297–333.
- Семчинський С. В. ЗМ. – С. 13–18, 219–255.
- Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 3–9.
- Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
- Черторизька Т. К. Основні проблеми сучасної соціолінгвістики // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 9. – С. 42–45.

Запитання і завдання для студентів

1. Обґрунтуйте соціальну зумовленість мовних явищ. Чи все в мові є соціальним?
2. Які функції виконує мова у суспільстві? Як відображаються в мові соціальні чинники?
3. Що таке мовна норма? Якими властивостями мовна норма характеризується?
4. З'ясуйте причини територіальної, соціальної і стильової диференціації мови.
5. Назвіть основні проблеми соціолінгвістики. Розкрийте зміст понять «мовна ситуація» і «мовна політика».
6. Охарактеризуйте сучасну мовну ситуацію в Україні та проаналізуйте зміст національно-мовної політики нашої держави.
7. У чому переваги мови над іншими системами комунікації?

8. Як трактується проблема співвідношення мови і мовлення та які тенденції щодо питання взаємозв'язку мови і мислення існують у сучасному мовознавстві?
9. Яка роль мови у процесах пізнання?

Тема 6. Системний характер та структура мови

Мета: уточнити поняття про систему і структуру мови, розкрити своєрідність мовної системи, з'ясувати відмінність між основними і проміжними мовними рівнями; проаналізувати типи відношень між одиницями одного мовного рівня; охарактеризувати сутнісні ознаки проміжних рівнів мови.

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття про систему і структуру; система і структура мови.
2. Мова як система. Типи відношень у мовній системі.
3. Мова як структура. Поняття про рівні мови, їх різновиди.
4. Фонетична (фонологічна) система мови.
5. Лексико-семантична система мови.
6. Граматична система мови: морфологічний і синтаксичний рівні.
7. Проміжні рівні мови.

Література

- Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 61–155; 2010. – С. 207–261.
Семчинський С. В. ЗМ. – С. 151–198.
Удовиченко Г. М. ЗМ. ПМ. – С. 25–66.

Запитання і завдання для студентів

1. Доведіть, що мова має системний характер. До якого типу систем вона належить?
2. На чому ґрунтується системність мови? Які відношення існують між мовними одиницями?
3. За якими принципами виділяються мовні рівні? У чому відмінність між основними і проміжними рівнями мови?
4. Охарактеризуйте функції фонем. Як співвідносяться між собою фонемі в парадигматиці й синтагматиці?
5. Охарактеризуйте типи граматичних значень і граматичних категорій.
6. Проаналізуйте сучасні теорії морфеми, частин мови і речення.
7. Чим різняться номінативний (семантичний) і комунікативний синтаксис?

8. У чому своєрідність лексико-семантичної системи мови? На яких відношеннях вона базується?
9. Розкрийте сутність проміжних мовних рівнів. У чому своєрідність кожного з них?

Тема 7. Мова як історична категорія

Мета: з'ясувати, як в історії мовознавства вирішувалося питання про історичну змінність мови; охарактеризувати зовнішні і внутрішні причини мовних змін; проаналізувати типи змін, зумовлених контактуванням мов; уточнити відмінність між поняттями інтерференція, конвергенція і мовна асиміляція; субстрат, суперстрат і адстрат; обґрунтувати думки вчених про прогрес у розвитку мов.

Теоретичні питання для обговорення

1. Функціонування і розвиток мови. Синхронія та діахронія.
2. Зовнішні причини мовних змін.
3. Взаємодія мов і мовні контакти як зовнішні передумови мовних змін.
4. Інтерферентний і конвергентний розвиток контактуючих мов. Мовна асиміляція.
5. Внутрішні причини мовних змін.
6. Темпи мовних змін. Питання прогресу у розвитку мов.

Література

Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 184–206; 2010. – С. 333–354.
Семчинський С. В. ЗМ. – С. 320–392.

Запитання і завдання для студентів

1. Розкрийте зміст понять «синхронія» і «діахронія».
2. Поясніть, яким чином змінюється мова.
3. Які процеси може зумовити контактування мов?
4. Що таке інтерференція? Конвергенція? Мовна асиміляція?
5. Чим характеризується мовний союз? Наведіть приклади мовних союзів.
6. Що розуміють під внутрішніми причинами мовних змін? У чому вони виявляються?
7. Від чого залежать темпи мовних змін?
8. Які думки існують у мовознавстві щодо прогресу в розвитку мов?

Тема 8. Методи дослідження мови

Мета: уточнити зміст понять метод, методика і прийом у мовознавчих дослідженнях; охарактеризувати описовий метод і його прийоми; з'ясувати суть порівняльно-історичного методу; розкрити специфіку зіставного методу; визначити методики, у яких реалізується структурний метод; окреслити найпомітніші дослідження мови, проведені за допомогою різних методів.

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття про методи і прийоми наукового дослідження мовного матеріалу. Класифікація методів лінгвістичних досліджень.
2. Описовий метод як один із традиційних методів вивчення мови.
3. Порівняльний і зіставний методи.
4. Порівняльно-історичний метод у мовознавстві.
5. Сучасні методи дослідження мови.
 - 5.1. Структурний метод і його методики.
 - 5.2. Соціолінгвістичні і психолінгвістичні методи.
 - 5.3. Математичні методи вивчення мови.

Література

Кочерган М. П. ЗМ, 1999. – С. 207–256; 2010. – С. 355–404.
Удовиченко Г. М. ЗМ. ПМ. – С. 172–195.

Запитання і завдання для студентів

1. Що таке метод, методика і прийом у мовознавчих дослідженнях?
2. Які вихідні прийоми застосовують у дослідженнях мови?
3. Охарактеризуйте описовий метод і його прийоми. Які вам відомі описові дослідження мови?
4. У чому суть порівняльно-історичного методу? Назвіть найпомітніші досягнення у галузі порівняльно-історичного мовознавства.
5. У чому полягає специфіка зіставного методу? Назвіть найбільш значні дослідження мови, проведені за допомогою порівняльного та зіставного методів.
6. У яких методиках реалізується структурний метод? Розкрийте суть кожної з них.
7. Які методи використовують у соціолінгвістичних і психолінгвістичних дослідженнях?
8. Розкажіть про застосування математичних методів у мовознавстві.

Тестові завдання для тематичного оцінювання
Змістовий модуль 1
Варіант 1

1. Продовжте визначення.
Мовознавство, або лінгвістика, вивчає
2. Продовжте визначення.
Загальне мовознавство вивчає
3. Вкажіть ім'я давньоримського ученого, автора граматики латинської мови.
а) Донат; б) Фракійський; в) Платон; г) Кашгарський
4. Відзначте імена давньогрецьких граматистів александрійського періоду.
а) Варрон; б) Аристарх; в) Патанджалі; г) Діскол
5. Запишіть 2–3 досягнення давніх арабських учених.
6. Окресліть вагомі здобутки давньоіндійських учених.
7. Коли вивчення граматики було цілком підпорядковане логіці?
а) александрійський період; б) середні віки; в) епоха Відродження
8. Яка мова була єдиною мовою, що вивчалася у середньовічній Європі?
а) давньогрецька; б) давньоєврейська;
в) латинська; г) давньоіндійська
9. Хто є авторами універсальних (загальних, раціональних) граматик XVII ст.?
а) Лоренцо Гервасу; б) Філіпп Лаббе;
в) Антуан Арно; г) Клод Ласло
10. Представником якої мовознавчої школи був О. Потебня?
а) психологічної; б) натуралістичної;
в) логічної; г) молодограматичної
11. Хто є основоположником загального мовознавства?
а) Ф. де Соссюр; б) В. фон Гумбольдт;
в) В. фон Шлегель; г) І. Бодуен де Куртене
12. Укажіть імена передвісників порівняльно-історичного мовознавства.
а) Сассеті; б) Лаббе; в) Шлегель; г) Джонс
13. Представником якої мовознавчої школи був П. Ф. Фортунатов?
а) психологічної; б) натуралістичної;
в) логічної; г) молодограматичної
14. Запишіть назву і рік видання основної праці Ф. де Соссюра.

15. Позначте імена основоположників порівняльно-історичного мовознавства.

а) Я. Грімм; б) В. Вундт; в) О. Потебня; г) О. Востоков

16. Запишіть 2–3 заслуги І. Бодуена де Куртене перед мовознавством.

17. Що таке генеративізм? Коли виник і хто є основоположником цього напрямку?

18. Запишіть основні ознаки структуралізму.

19. Які праці і яких авторів є найвизначнішими у галузі граматики староукраїнського мовознавства?

20. Окресліть 4 періоди в історії українського радянського мовознавства.

Варіант 2

1. Продовжте визначення.

Конкретне мовознавство вивчає

2. Продовжте визначення. Предметом мовознавства є

3. Вкажіть ім'я давньоіндійського мовознавця, автора санскритської граматики.

а) Геракліт; б) Діскол; в) Паніні; г) Прісціан

4. Хто з давньогрецьких філософів цікавився питаннями мовознавства.

а) Паніні; б) Демокріт; в) Аристотель; г) Аристарх

5. Запишіть 2–3 досягнення давньогрецьких філософів у мовознавчій науці.

6. Окресліть вагомні здобутки давньокитайських мовознавців.

7. Граматики яких авторів були посібниками з латинської мови у середньовічній Європі?

а) Доната; б) Варрона; в) Палемона; г) Прісціана

8. Протягом яких століть епохи Відродження спостерігається найінтенсивніший розвиток науки про мову?

а) XV–XVI; б) XVI–XVII; в) XVII–XVIII

9. Хто є основоположником натуралізму у мовознавстві?

а) Г. Штейнталь; б) О. Потебня; в) А. Шлейхер; г) М. Мюллер

10. Хто є основоположником психологізму у мовознавстві?

а) Г. Штейнталь; б) А. Шлейхер;
в) В. фон Гумбольдт; г) К. Бругман

11. Представником якої мовознавчої школи є І. Бодуен де Куртене?

- а) Московської; б) Казанської;
в) Празької; г) Санкт-Петербурзької
12. Вкажіть імена основоположників порівняльно-історичного мовознавства.
а) Ф. Бопп; б) М.-К. Рапп; в) Р. Раск; г) В. Уітні
13. Представником якої школи чи напряму був Гуго Шухардт?
а) Школа естетичного ідеалізму; б) Неолінгвістика;
в) Школа «слів і речей»
14. Запишіть 2–3 заслуги Ф. де Соссюра перед мовознавством.
15. Дайте визначення порівняльно-історичному мовознавству.
16. Що таке структуралізм? Запишіть структуралістські школи.
17. Вкажіть представників і час зародження соціологічного напряму у мовознавстві.
18. Запишіть напрями, які розвиваються у мовознавстві нашого часу.
19. Яка праця і якого автора є найвидатнішим досягненням староукраїнського словникарства?
20. Запишіть 2–3 досягнення української лінгвістичної науки ХІХ – поч. ХХ ст.

Змістовий модуль 2

Варіант 1

1. Що таке лінгвосеміотика? Хто є її творцем?
2. Що таке знак? Охарактеризуйте 2–3 ознаки знака.
3. Що у мові є знаком?
а) фонема; б) морфема; в) слово; г) речення
4. Як називається наука, що вивчає взаємозалежність стану мовлення від стану різних ділянок мозкової кори?
а) психолінгвістика; б) нейролінгвістика;
в) металінгвістика; г) соціолінгвістика
5. Вкажіть 2–3 відмінні ознаки мови і мовлення.
6. Зазначте 2 основні суспільні функції мови.
7. Розмежуйте поняття: «система мови» і «структура мови».
8. Запишіть проміжні мовні рівні.
9. Яка з властивостей не характеризує мовну систему?
а) динамічність; б) гетерогенність;
в) матеріальність; г) закритість
10. До нижчого мовного рівня у структурі мови належить рівень:

- а) морфологічний; б) фонологічний;
в) лексико-семантичний; г) синтаксичний
11. На яких відношеннях базується лексико-семантична система мови?
12. Що таке лексико-семантичне поле?
13. З яких рівнів складається граматична система мови?
14. Які фонологічні школи поширилися в Україні?
а) Празька; б) Американська;
в) Московська; г) Санкт-Петербурзька
15. Що таке структурна схема речення?
16. Що вивчає інтерлінгвістика?
17. Які зміни у мовній системі може зумовити контактування мов?
18. Укажіть 2–3 внутрішні причини мовних змін.
19. Які методи використовують у соціолінгвістичних дослідженнях?
а) спостереження; б) анкетування;
в) компонентний аналіз; г) індукція
20. Які методи застосовують при дослідженні споріднених мов?
а) порівняльно-історичний; б) зіставний;
в) описовий; г) математичний

Варіант 2

1. Вкажіть 2–3 специфічні ознаки мовного знака.
2. Охарактеризуйте різні типи знаків.
3. Зазначте, як у сучасному мовознавстві розглядаються мова і мовлення:
а) тотожні поняття; б) несумісні явища; в) взаємопов'язані поняття;
г) діалектичну єдність, елементи якої протиставлені і зумовлюють один одного
4. Мова – це явище:
а) біологічне; б) психологічне; в) соціальне; г) біологічне, психологічне і соціальне
5. Що таке соціолінгвістика? Які основні поняття цієї науки?
6. Що таке мовна ситуація? Які мовні ситуації вам відомі?
7. Вкажіть основні мовні рівні.
8. На яких відношеннях базується мовна система?
9. Зародження і розвиток фонології в Україні пов'язують з іменами мовознавців:

- а) О. Н. Синявського; б) П. М. Наконечного;
в) В. В. Німчука; г) Л. І. Прокопової
10. Що є основною одиницею синтаксичного мовного рівня і чому?
11. Які граматичні категорії вам відомі?
12. Які ви знаєте лексико-семантичні категорії?
13. Запишіть 7 частин мови за класифікацією В.Виноградова.
14. Що є одиницею морфологічного мовного рівня?
15. На стику яких мовних рівнів виникає фразеологічних проміжний рівень?
16. Що таке позиційна схема речення?
17. Вкажіть 2–3 зовнішні причини мовних змін.
18. Що таке синхронія і діахронія?
19. На основі якого методу створено різні типи словників, шкільні підручники, посібники для ВНЗ?
а) зіставного; б) структурного;
в) описового; г) порівняльно-історичного
20. Який метод застосовують при вивченні споріднених і неспоріднених мов?
а) порівняльно-історичний; б) зіставний;
в) структурний; г) соціолінгвістичний

Тестові завдання для самоперевірки

1. Продовжте визначення. Мовознавство – це:

- а) наука про природну людську мову;
- б) наука про всі мови світу;
- в) наука про природну людську мову і про всі мови світу.

2. Укажіть, що є об'єктом мовознавства:

- а) мова як засіб комунікації;
- б) мовні ознаки і закономірності;
- в) прийоми, способи, методи дослідження.

3. Зазначте, яке мовознавство вивчає структуру і закономірності функціонування всіх мов світу:

- а) загальне;
- б) прикладне;
- в) конкретне.

4. Визначте, яке мовознавство зорієнтоване на задоволення практичних потреб суспільства:

- а) загальне;
- б) прикладне;
- в) конкретне.

5. Зазначте, які давні наукові традиції виділяють в історії мовознавства:

- а) давньоіндійську, давньоримську, давньокитайську, арабську;
- б) давньоіндійську, класичну, давньокитайську, арабську;
- в) давньоіндійську, давньогрецьку, давньоримську, давньокитайську.

6. Укажіть, яка мовна традиція є найдавнішою:

- а) давньоіндійська;
- б) давньогрецька;
- в) давньокитайська.

7. Зазначте, чим зумовлене виникнення давньоіндійського мовознавства:

- а) впливом філософських течій;
- б) впливом логіки та інших наук;
- в) практичними потребами.

8. Оберіть рядок з іменами давньоіндійських мовознавців:

- а) Елій Донат і М. Кашгарський;
- б) Паніні і Вараручі;
- в) Патанджалі і Прісціан.

9. З'ясуйте, чим зумовлене виникнення давньогрецького мовознавства:

- а) впливом філософських течій;
- б) впливом давньоіндійського мовознавства;
- в) практичними потребами.

10. Оберіть рядок з іменами давньогрецьких мовознавців:

- а) А. Самофракійський і Д. Фракійський;
- б) Аполлоній Діскол і Амарусінг;
- в) Квінт Палемон і Патанджалі.

11. Укажіть рядок із найвагомішим досягненням давньоримських учених:

- а) створення повної класифікації частин мови;
- б) упорядкування граматичної термінології;
- в) створення універсальних граматик.

12. З'ясуйте, у чому специфіка китайського мовознавства:

- а) дослідження вимови ієрогліфів;
- б) дослідження граматики;
- в) здійснення словникової роботи.

13. Зазначте галузь, у якій найвизначніші досягнення давньоарабських учених:

- а) лексикографії;
- б) граматиці;
- в) фонетиці.

14. Зазначте період, коли відбувалася філософсько-лінгвістична дискусія між реалістами і номіналістами:

- а) давньогрецький період;
- б) епоха середньовіччя;
- в) епоха Відродження.

15. Укажіть період, коли європейського мовознавство зазнало найбільшого розквіту:

- а) XIII–XIV ст.;
- б) XV–XVI ст.;
- в) XVII–XVIII ст.

16. Визначте століття, для якого характерні перші спроби укладання універсальних граматик:

- а) XVII ст.;
- б) XVIII ст.;
- в) XIX ст.

17. Оберіть рядок із представниками староукраїнського мовознавства:

- а) Євген Тимченко і Іван Ужевич;
- б) Мелетій Смотрицький і Памва Беринда;
- в) Олексій Павловський і Павло Житецький.

18. Оберіть рядок із видатними постатями українського радянського мовознавства:

- а) А. Кримський і М. Жовтобрюх;
- б) П. Житецький і О. Потебня;
- в) Л. Булаховський і О. Мельничук.

19. З'ясуйте, що стало поштовхом для зародження порівняльно-історичного мовознавства:

- а) відкриття нового методу дослідження мов;
- б) ознайомлення з санскритом;
- в) прагнення описати всі мови світу.

20. Зазначте ім'я мовознавця, який указував на ненадійність лексичних відповідників у порівняльно-історичних дослідженнях:

- а) Расмус Раск;
- б) Франц Бопп;
- в) Олександр Востоков.

21. Зазначте ім'я мовознавця, який увів у лінгвістичний обіг термін індоєвропейські мови:

- а) Расмус Раск;
- б) Франц Бопп;
- в) Якоб Грімм.

22. З'ясуйте, у чому заслуга О. Востокова:

- а) створив першу порівняльно-історичну граматику германських мов;
- б) довів наявність споріднених зв'язків між ісландською і балто-слов'янськими мовами;
- в) уклав першу працю з історичної фонетики слов'янських мов.

23. Зазначте, який підхід до мови є провідним у мовній концепції В. фон Гумбольдта:

- а) антропологічний;
- б) антропоцентричний;
- в) прагматичний.

24. З'ясуйте, які поняття вперше в мовознавстві розмежував В. фон Гумбольдт:

- а) мови і мислення;
- б) мови і мовлення;
- в) системи і структури.

25. Укажіть представників натуралізму в мовознавстві:

- а) Август Шлейхер і Макс Мюллер;
- б) Гейман Штейнталь і Вільгельм Вундт;
- в) Август Шлейхер і Гейман Штейнталь.

26. Оберіть ім'я мовознавця, який уперше ввів у мовознавство поняття законів розвитку мови:

- а) В. фон Гумбольдт,
- б) Август Лескін;
- в) Август Шлейхер.

27. Укажіть представників психологізму в мовознавстві:

- а) О. Потебня, Г. Штейнталь, В. Вундт;
- б) К. Бюлер, К. Бругман, Г. Пауль;
- в) К. Беккер, А. Шлейхер, П. Фортунатов.

28. З'ясуйте, проти чого спрямована філософія мови Г. Штейнталя:

- а) вчення В. фон Гумбольдта і молодогограматиків;
- б) натуралізму і молодогограматизму в мовознавстві;
- в) логічної і натуралістичної концепції мови.

29. Окресліть рядок із заслугою О. Потебні:

- а) філософських поглядах;
- б) граматичних дослідженнях;
- в) психологічному розумінні мови.

30. Укажіть, що було недоліком лінгвістичного вчення О. Потебні:

- а) ототожнення членів речення і частин мови;
- б) заклик вивчати мовні факти в системних зв'язках;
- в) розрізнення граматичних і логічних категорій.

31. Зазначте напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, який був провідним у 70–80 рр. ХХ ст.:

- а) молодогограматизм;
- б) натуралізм;
- в) психологізм.

32. З'ясуйте, у чому полягає специфічна риса молодогограматичного напрямку:

- а) прагненні реконструювати прамову;
- б) відмові від розгляду загальнотеоретичних питань лінгвістики;

в) виявленні причинових зв'язків між мовними фактами.

33. Укажіть принципи, на який будувалася методологія молодогограматиків:

- а) індивідуальному і колективному психологізмі;
- б) індивідуальному психологізмі та історизмі;
- в) колективному психологізмі та історизмі.

34. Укажіть, що є заслугою молодогограматиків:

- а) укладання порівняльно-історичних граматики різних мов;
- б) вивчення історичного синтаксису індоєвропейських мов;
- в) відкриття законів розвитку мови.

35. Віднайдіть рядок з мовознавця, чий погляд вплинули на зародження лінгвогеографії:

- а) Гуго Шухардта;
- б) Карла Фосслера;
- в) І. Бодуена де Куртене.

36. Зазначте рядок з ім'ям того, хто стверджував, що «лише стилістика є наукою про мову»:

- а) Бенедетто Кроче;
- б) Гуго Шухардт;
- в) Карл Фосслер.

37. Унаслідок тривалого контактування мов можуть виникнути мовні союзи. У цьому переконують представники:

- а) Школи «слів і речей»;
- б) Школи естетичного ідеалізму;
- в) Неолінгвістичної школи.

38. Укажіть на принципову відмінність поглядів П. Фортунатова молодогограматикам:

- а) не відмовився від розгляду загальнотеоретичної проблематики;
- б) досліджував питання становлення і розвитку індоєвропейських мов;
- в) підходив до вивчення мови психологічно й історично.

39. З'ясуйте, у чому заслуга П. Фортунатова:

- а) відкрив закон пересування приголосних, що встановлює відмінності між германськими та іншими індоєвропейськими мовами;
- б) відкрив закон пересування наголосу в балто-слов'янських мовах;
- в) основною синтаксичною одиницею вважав словосполучення.

40. Оберіть рядок з ім'ям засновника Казанської лінгвістичної школи:

- а) Микола Трубецької;
- б) І. Бодуен де Куртене;
- в) Сергій Карцевський.

41. Оберіть рядок, у якому подано неточне твердження І. Бодуена де Куртене:

- а) кожне мовне явище можна вичерпно описати лише за умови врахування системних зв'язків;
- б) у мові одночасно діють закони рівноваги та історичного розвитку;
- в) основою мовознавства повинна служити тільки соціологія.

42. Оберіть ім'я основоположника соціологізму в мовознавстві:

- а) Микола Трубецької;
- б) Бодуен де Куртене;
- в) Фердінанд де Соссюр.

43. Віднайдіть рядок, із запропонованими Ф. де Соссюром типами відношень у мовній системі:

- а) синтагматичні і парадигматичні;
- б) синтагматичні і асоціативні;
- в) парадигматичні і епідигматичні.

44. З'ясуйте, що не є заслугою Ф. де Соссюра:

- а) чітке окреслення об'єкта лінгвістики;
- б) протиставлення мови і мовлення за певними ознаками;
- в) розмежування двох станів мови: статички і динаміки.

45. Визначте, хто з мовознавців заклав основи морфонології:

- а) Бодуен де Куртене;
- б) Микола Трубецької;
- в) Фердінанд де Соссюр.

46. Оберіть рядок із представниками Женевської школи:

- а) А. Мейє і Ж. Вандрієс;
- б) А. Сеше і Ш. Баллі;
- в) В. Матезіус і Б. Гавранек.

47. З'ясуйте, відповідь на яке запитання покликаний дати структуралізм у мовознавстві:

- а) як мова побудована;
- б) як мова функціонує;
- в) як мова відображає соціальні чинники.

48. Укажіть, хто є творцем теорії глосематики:

- а) Луї Єльмслев;
- б) Ноам Хомський;
- в) Вілем Матезіус.

49. Окресліть специфічну рису американського дескриптивізму:

- а) застосування функціонального підходу до мови;
- б) намагання створити універсальну лінгвістичну теорію;
- в) забезпечення формального підходу до вивчення мовних фактів.

50. Зазначте, яке з досягнень є заслугою Н. Хомського:

- а) введення триад термінів на позначення одиниць мови, мовлення і їх варіантів;
- б) звернення до синтаксису і семантики;
- в) опрацювання методики дистрибутивного аналізу.

51. З'ясуйте, які знаки пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами:

- а) знаки-копії;
- б) знаки-індекси;
- в) знаки-сигнали.

52. З'ясуйте, які знаки використовують для передачі абстрактного змісту:

- а) знаки-індекси;
- б) знаки-сигнали;
- в) знаки-символи;

53. Зазначте, яка з поданих ознак не є специфічною для мовних знаків:

- а) відсутність природного зв'язку між позначуваним і позначувальним;
- б) здатність інформувати про явища об'єктивного світу;
- в) можливість сполучатися і членуватися на складові елементи.

54. Віднайдіть мовну одиницю, яку вважають знаком:

- а) фонему;
- б) морфему;
- в) слово.

55. Зазначте, що у мові є фігурою:

- а) слово;
- б) морфему;
- в) фонему.

56. Виберіть серед запропонованих тверджень правильне:

- а) мова – складна багаторівнева система;
- б) мова має статичний характер;
- в) у мові ідеальна сторона, на відміну від матеріальної, може змінюватися.

57. Оберіть лінгвістичну дисципліну, яка вивчає жести і міміку:

- а) інтерлінгвістика;
- б) паралінгвістика;
- в) паракінесика.

58. Зазначте, що належать до паралінгвістики:

- а) міміка й акустичні характеристики голосу;
- б) тембр і висота голосу, паузи та інтонація;
- в) жести та інтонація.

59. Оберіть правильне твердження:

- а) мова і мислення утворюють взаємозумовлену єдність;
- б) мова і мислення утворюють тотожність;
- в) мислення – явище позамовне.

60. З'ясуйте, яка роль мови в процесах пізнання:

- а) мова не закріплює результати позамовної діяльності;
- б) мова є засобом спілкування;
- в) мова дає можливість вийти за межі чуттєвого сприйняття.

61. Оберіть поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза Сепіра-Уорфа:

- а) мови і мислення;
- б) мови і культури;
- в) мови і мовлення.

62. Оберіть твердження, яке висвітлює поширений погляд у сучасному мовознавстві на проблему «мови і мовлення»:

- а) мова – результат мовленнєвої діяльності;
- б) мова – явище, що реалізується в мовленні;
- в) мова і мовлення – протиставлені і взаємозумовлені елементи діалектичної єдності.

63. Укажіть, яке з тверджень є помилковим:

- а) мовлення не залежить від обставин спілкування;
- б) мовлення може характеризуватися з погляду істинності / хибності;
- в) мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі.

64. З'ясуйте, яке з протиставлень мови мовленню є помилковим:

- а) кінцевого безкінечному;
- б) системного несистемному;
- в) нелінійного лінійному.

65. Визначте функцію, яка не належить до базових суспільних функцій мови:

- а) комунікативна;
- б) когнітивна;
- в) волюнтативна.

66. Віднайдіть функцію, яка не належить до похідних суспільних функцій мови:

- а) метамовна;
- б) фактична;
- в) кумулятивна.

67. Зазначте лінгвістичну дисципліну, яка визначає механізм впливу соціальних чинників на функціонування мови:

- а) етнолінгвістика;
- б) психолінгвістика;
- в) соціолінгвістика.

68. Оберіть лінгвістичну дисципліну, яка досліджує питання міжнародних мов:

- а) інтерлінгвістика;
- б) психолінгвістика;
- в) соціолінгвістика.

69. Зазначте, як характеризують мовну ситуацію в Україні:

- а) ендоглосна і збалансована;
- б) екzogлосна і незбалансована;
- в) екzogлосна і збалансована.

70. З'ясуйте, до яких критеріїв опису складних мовних ситуацій належать структурно-генетичні співвідношення між мовами:

- а) кількісних;
- б) якісних;
- в) оцінних.

71. Окресліть властивості мови як системи:

- а) динамічна і функціональна;
- б) закрита і матеріальна;
- в) гетерогенна й ідеальна.

72. Зазначте, на яких відношеннях будується мовна система:

- а) синтагматичних, парадигматичних, ієрархічних;

- б) синтагматичних, епідигматичних, парадигматичних;
- в) парадигматичних, асоціативних, синтагматичних.

73. Віднайдіть мовний рівень, який не належить до основних мовних рівнів:

- а) морфологічний;
- б) морфонологічний;
- в) синтаксичний.

74. Віднайдіть мовний рівень, який не належить до проміжних мовних рівнів:

- а) словотвірний;
- б) лексико-семантичний;
- в) фразеологічний.

75. Зазначте, які функції в українській мові виконує фонема:

- а) конститутивну і кульмінативну;
- б) дистинктивну і делімітативну;
- в) конститутивну і дистинктивну.

76. Визначте, яка ознака є інтегральною для голосних фонем української мови:

- а) місце творення;
- б) спосіб творення;
- в) довгота і короткість.

77. Оберіть рядок, у якому зазначено кількість фонем у фонологічній системі української мови:

- а) 33;
- б) 38;
- в) 44.

78. З'ясуйте, який тип відношень є специфічним для лексико-семантичної підсистеми мови:

- а) асоціативно-дериваційні;
- б) лінійні (синтагматичні);
- в) вертикальні (парадигматичні).

79. Укажіть, що є найбільшим парадигматичним об'єднанням у лексико-семантичній системі мови:

- а) лексико-семантичне поле;
- б) лексико-семантична група;
- в) лексико-семантична категорія.

80. Визначте поняття, для якого характерною є ознака необов'язковості протиставлення:

- а) граматичне значення;

- б) граматичну категорію;
- в) лексико-граматичний розряд.

81. Зазначте нехарактерну ознаку для граматичної категорії:

- а) протиставленість;
- б) регулярність вираження;
- в) обов'язковість формального вираження.

82. З'ясуйте, як називають варіанти реалізацій морфем у мовленні:

- а) морфами;
- б) аломорфами;
- в) алофонами.

83. Укажіть ознаку, якій надають перевагу сучасні теорії частин мови:

- а) морфологічній;
- б) поняттєвій;
- в) синтаксичній.

84. Зазначте рядок з основною одиницею синтаксичного рівня мови:

- а) синтаксема;
- б) словосполучення;
- в) просте речення.

85. Зміст кожного речення співвідноситься з дійсністю. Цю ознаку речення називають:

- а) предикативністю;
- б) комунікативністю;
- в) структурною цілісністю.

86. Кожне речення виражає відносно закінчену думку. Цю ознаку речення називають:

- а) предикативністю;
- б) комунікативністю;
- в) відносною самостійністю.

87. З'ясуйте, яке поняття відповідає конкретному описові синтаксичної будови речення:

- а) позиційна схема;
- б) глибинна структура;
- в) поверхнева структура.

88. Укажіть поняття, співвідносне з абстрактним описом семантичної будови речення:

- а) структурна схема;

- б) глибинна структура;
- в) поверхнева структура.

89. Оберіть рівні, між якими утворюється фразеологічний мовний рівень:

- а) лексико-семантичним і синтаксичним;
- б) морфологічним і лексико-семантичним;
- в) фонологічним і морфологічним.

90. Оберіть рівні, між якими утворюється морфонологічний мовний рівень:

- а) фонологічним і морфологічним;
- б) морфологічним і лексико-семантичним;
- в) лексико-семантичним і синтаксичним.

91. Укажіть, із чого починаються мовні зміни:

- а) індивідуального новотвору;
- б) варіювання;
- в) соціальних потреб.

92. З'ясуйте, яке явище зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак:

- а) конвергенція;
- б) інтерференція;
- в) мовна асиміляція.

93. З'ясуйте, як називають контактено зумовлені відхилення від мовної норми:

- а) конвергенцією;
- б) інтерференцією;
- в) детермінацією.

94. Зазначте, як називають сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів:

- а) субстратом;
- б) суперстратом;
- в) адстратом.

95. Зазначте, як називають сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців:

- а) суперстрат;
- б) адстрат;
- в) субстрат.

96. З'ясуйте, у чому закладені внутрішні причини мовних змін:

- а) у суспільстві;

- б) у мові;
- в) в історії мови.

97. Укажіть метод, на основі якого укладено перекладні словники:

- а) структурний;
- б) описовий;
- в) зіставний.

98. Зазначте метод, на основі якого укладено словники синонімів і антонімів:

- а) описовий;
- б) зіставний;
- в) порівняльно-історичний.

99. Оберіть одну з методик структурного методу, яка поширена в синтаксичних дослідженнях:

- а) дистрибутивна;
- б) трансформаційна;
- в) компонентного аналізу.

100. Зазначте, яку з методик структурного методу широко застосовують у лексико-семантичних дослідженнях:

- а) безпосередніх складників;
- б) трансформаційну;
- в) компонентного аналізу.

Вимоги до оформлення індивідуального завдання

Конспект статті

Конспект – це короткий письмовий виклад змісту статті (книги, лекції тощо).

Конспект включає тези, які визначають основу його змісту. Читаючи працю, потрібно виділити в ній головне, а також те, що варто процитувати. Розрізняють такі прийоми конспектування:

- *вільні* (думки автора передаються своїми словами);
- *текстуальні* (текст записують у вигляді цитат);
- *змішані* (вільний виклад поєднано з цитуванням).

Вимоги до оформлення конспекту наукової статті:

1. Спочатку потрібно подати бібліографічний опис статті: прізвище та ініціали автора, назва статті, назва періодичного видання, рік і номер видання, номери сторінок, на яких розміщена стаття.
2. Скласти план конспекту.
3. Поділити сторінку зошита на дві колонки. Матеріали конспекту варто записувати у правій колонці, а ліва слугуватиме для запису власних думок, коментарів, оцінок, доповнень, уточнень.
4. Для стислого запису думок можна користуватися скороченнями окремих слів, умовними позначеннями, символами, математичними знаками тощо.
5. Цитуючи автора, потрібно вказати сторінку, з якої записано цитату. Не допускайте неточностей у передачі авторського тексту.
6. У конспекті варто використовувати мовні засоби, які передають хід думок автора та логіку викладу, наприклад:
Стаття присвячена проблемі (питанню, темі) ...
У статті розглядається (аналізується, узагальнюється) ...
Стаття складається з ...
У роботі автор висвітлює (ставить, торкається) питання ...
Сутність проблеми полягає ...
Висунуте положення ілюструється (підкріплюється, підтверджується) такими прикладами (фактами, цифрами) ...
Автор доходить висновку ...
Із сказаного випливає ...

Оцінку статті з погляду автора і читача можна записати за допомогою таких мовних формул: *автор слушно зауважує, переконливо доводить, поділяє думку, критикує, заперечує; треба погодитися, варто відзначити помилковість (справедливість, суперечливість, проблематичність)* тощо.

Анотація статті

Анотація – короткий огляд змісту статті, часто з критичною оцінкою. До анотації входять:

- опис бібліографічних даних (указуються автор і назва статті; назва періодичного видання; рік і номер випуску; сторінки, на яких розміщена стаття);
- короткий переказ змісту з елементами оцінки;
- вказівка, кому стаття адресована.

Іноді в анотації подаються відомості про автора(-ів) видання, оцінки його праць у науковому світі.

Зразок оформлення

Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.

Текст анотації

Рецензія на наукову статтю

Рецензія – критичний відгук на наукову працю. Вона повинна розпочинатися з назви «Рецензія». Далі потрібно вказати:

- на яку статтю написано;
- ініціали та прізвище автора праці;
- назву періодичного видання;
- рік публікації;
- номер видання;
- сторінки, на яких розміщена стаття;
- текст рецензії;
- підпис і посаду чи наукові титули автора рецензії;
- дату.

Зразок оформлення

Рецензія

на статтю «Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію» (Автор: Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.)

Текст рецензії

Рецензент –
студент факультету
української філології
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Л. О. Лесько

15.03.2015 р.

Програма іспиту

1. Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна.
2. Мовознавча наука у Давній Індії.
3. Наука про мову у Давній Греції.
4. Давньоримське мовознавство.
5. Арабське мовознавство.
6. Давньокитайське мовознавство.
7. Стан лінгвістичної думки Західної Європи в середні віки та епохи Відродження.
8. Європейське мовознавство XVII–XVIII ст.
9. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства.
10. Основоположники порівняльно-історичного мовознавства, їхній внесок в основний напрям лінгвістики XIX ст.
11. Виникнення загального мовознавства. Основні положення мовної концепції В. фон Гумбольдта.
12. Біологічний напрям у мовознавстві. Натуралістична концепція А. Шлейхера.
13. Психологізм у мовознавстві. Основні положення вчення О. Потебні.
14. Молодограматичний напрям у мовознавстві.
15. Критика молодогограматизму. Виникнення нових лінгвістичних течій і шкіл.
16. Московська і Казанська лінгвістичні школи. Мовознавча діяльність П. Ф. Фортунатова і І. О. Бодуена де Куртене.
17. Соціологічний напрям у мовознавстві.
18. Напрямок структуралізму у мовознавстві XX ст.
19. Генеративізм, або породжувальна лінгвістика, у мовознавстві XX ст.
20. Актуальні напрями сучасної лінгвістики.
21. Давньоруське та староукраїнське мовознавство.
22. Українська лінгвістична наука XIX – початку XX ст.
23. Розвиток мовознавства в СРСР (20–80 роки XX ст.).
24. Українське мовознавство 20–80 років XX ст.
25. Мовознавча діяльність українських лінгвістів (за вибором студента).
26. Суспільна природа мови та мовної діяльності. Суспільні функції мови. Залежність стану мови від стану суспільства.

27. Мова як суспільно-історична норма. Мовна норма, її властивості. Типологія мовних норм.
28. Проблема співвідношення мови й етносу, мови і культури.
29. Літературна мова. Територіальна, соціальна і стильова диференціація мови.
30. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми.
31. Проблема взаємозв'язку мови, мислення і свідомості у мовознавстві.
32. Питання співвідношення мови і мовлення у мовознавстві.
33. Мовознавство і семіотика. Знак як основне поняття семіотики. Типологія знаків. Структура знака.
34. Мова як особлива знакова система. Специфіка мовного знака. Знаковість та одиниці мови.
35. Поняття мовної системи і структури мови. Основні і проміжні рівні мови.
36. Фонологічна система мови. Поняття фонем. Фонем в парадигматиці і синтагматиці. Фонологічні школи.
37. Граматична система мови. Поняття про граматичні значення і граматичні категорії.
38. Морфологічний рівень мови. Поняття морфеми.
39. Поняття частин мови у мовознавстві.
40. Синтаксичний мовний рівень. Речення – основне поняття синтаксису.
41. Лексико-семантична система мови. Типи відношень у цій системі.
42. Проміжні рівні мови (морфонологічний, словотвірний, фразеологічний).
43. Мова як історична категорія. Синхронія та діахронія.
44. Зовнішні і внутрішні причини мовних змін.
45. Поняття про методи наукового дослідження. Загальнонаукові прийоми аналізу мовного матеріалу.
46. Описовий і порівняльно-історичний методи дослідження мови.
47. Метод лінгвістичної географії і зіставний метод у мовознавстві.
48. Структурний метод дослідження мовних явищ.
49. Соціолінгвістичні і психолінгвістичні методи.
50. Математичні методи у мовознавстві.

Короткий термінологічний словник

Аглютинативні мови – мови, у яких граматичні значення виражаються стандартними афіксами, що механічно приєднуються до слова-основи.

Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

Актуалізація – реалізація потенційних властивостей мовних елементів у мовленні.

Актуальне членування речення – членування висловлення на дві частини – тему (дане, основа, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване).

Акцентологія – розділ мовознавства, що вивчає природу і функціонування наголосу, а також система пов'язаних із наголосом явищ мови.

Аломорф – варіант морфеми, її конкретна реалізація, зумовлена позицією морфеми у слові.

Алофон – див. **Варіант фонемі.**

Аморфні мови – мови, які не мають афіксів і тому виражають відношення між словами за допомогою поєднання слів між собою способом прилягання або за допомогою службових слів. Синоніми: **кореневі мови, ізолюючі мови.**

Аналітичні мови – мови, яким властива тенденція до окремого (аналітичного) вираження лексичних і граматичних значень (лексичне значення виражається повнозначними словами, а граматичне – службовими словами, порядком слів, інтонацією).

Антиномії – протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими призводить до її змін.

Антропоцентризм – мовознавчий напрям, який мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія – людини.

Апостеріорні мови – штучні мови, створені за зразком природних мов.

Апріорні мови – штучні мови, позбавлені зв'язку з природними.

Архісема – сема, спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи лексики.

Архіфонема – абстрактна фонологічна одиниця, яка конструюється на основі сукупності диференційних ознак, спільних для двох фонем у позиції їх нейтралізації.

Асиметричний дуалізм мовного знака – непаралельність плану вираження і плану змісту мовного знака, суть якого полягає в тому, що позначувальне прагне мати інші значення, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими знаками.

Асоціативний експеримент – психолінгвістичний експеримент, суть якого полягає в анкетуванні мовців для виявлення асоціацій (реакцій), які в них викликають мовні одиниці (стимули).

Афазія – повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів.

Афікс – службова морфема, приєднана до кореня, яка виражає граматичне і словотвірне значення.

Білатеральна теорія знака – теорія, згідно з якою знак є двосторонньою одиницею, що має план вираження і план змісту.

Білінгвізм – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах.

Варіант фонемі – конкретний звук, в якому реалізується фонема; представник, маніфестант фонемі. Синонім: **алофон**.

Висловлення – одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті.

Внутрішнє мовлення – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків (слів і речень) без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації.

Внутрішні причини мовних змін – причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.

Внутрішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання до зовнішньолінгвальних чинників.

Волюнтативна функція мови – функція волевиявлення мовця, впливу на слухача.

Генеалогічна класифікація мов – вивчення і групування мов світу на основі споріднених зв'язків між ними (спільного походження від прамови).

Генеративізм – напрям у мовознавстві, який визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини і опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синонім: **породжувальна лінгвістика, генеративна лінгвістика.**

Гіперонім – слово – родова назва.

Гіпонім – слово – видова назва.

Гіпотеза вроджених мовних структур – гіпотеза Н. Хомського, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.

Гіпотеза лінгвальної відносності – концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Синонім: **гіпотеза Сепіра – Уорфа.**

Глибинна структура – спосіб абстрактного опису побудови речення, який дозволяє відобразити смислову близькість речень, що мають одні й ті самі лексичні одиниці й розрізняються лише деякими граматичними значеннями.

Глибинний синтаксис – використовуваний у теорії трансформаційних породжувальних граматики (генеративній лінгвістиці) спосіб абстрактного опису семантичної структури речення.

Глосематика – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Синоніми: **копенгагенський структуралізм, датський структуралізм.**

Глотогонічна теорія – теорія походження і розвитку мови М. Я. Марра, згідно з якою всі мови пройшли у своєму розвитку аморфну, аморфно синтетичну, аглютинативну і флективну стадії.

Глотогонія – 1) походження мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток мови.

Гносеологічна функція мови – пізнавальна функція (мова як інструмент пізнання світу). Синоніми: **пізнавальна функція, когнітивна функція.**

Грамматика – 1) будова мови, тобто система способів словотворення, морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

Граматична категорія – система протиставлених один одному рядів граматичних форм з однорідними значеннями.

Граматичне значення – узагальнене, абстрактне мовне значення, властиве багатьом словам, словоформам, синтаксичним конструкціям і яке має у мові своє регулярне (стандартне) вираження.

Грамема – 1) компонент граматичної категорії, видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття; 2) елементарна одиниця граматичного значення.

Дедукція – спосіб дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, за якої на основі загального правила з одних положень, як істинних, виводиться нове істинне положення.

Денотат – предмет чи явище навколишньої дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем.

Дескриптивізм – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо). Синонім: **американський структуралізм**.

Детермінація – однобічна залежність, за якої один із двох членів синтагматичне визначає інший, а не навпаки.

Диглосія – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однією мови, що виконують відмінні функції.

Диктум – фактичний зміст речення (висловлення).

Дискурс – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення, «занурене в життя».

Дистрибутивний аналіз – одна з основних методик визначення і класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, яка базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.

Дистрибутивний синтаксис – синтаксис, предметом якого є валентність, реляційні й дистрибутивні властивості слова. Синонім: **структурний синтаксис**.

Дистрибуція – узагальнена сукупність усіх оточень, у яких трапляється одиниця мови – фонема, морфема, слово і т. д., на відміну від оточень, у яких вона траплятися не може.

Діахронічне мовознавство – мовознавство, яке розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: **історичне мовознавство**.

Діахронія – 1) історичний розвиток мови; 2) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку.

Евфемізми – емоційно нейтральні слова або вирази, вживані замість синонімічних їм слів або виразів, які здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними.

Екстралінгвальні причини мовних змін – див. **Зовнішні причини мовних змін**.

Емотивна функція мови – функція вираження почуттів і емоцій.

Естетична функція мови – функція вираження і виховання прекрасного. Синонім: **поетична функція**.

Етнолінгвістика – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.

Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. Синоніми: **контрастивна лінгвістика**.

Зіставний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Синоніми: **контрастивний метод, типологічний метод**.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Знак-індекс – знак, пов'язаний з позначуваним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: **знак-прикмета, знак-симптом**.

Знак-копія – відтворення, репродукція, подібна на позначуваний предмет.

Знак-сигнал – знак, який вимагає після себе певних дій, реакції.

Зовнішнє мовлення – мовлення у власному сенсі (втілене у звуки, таке, що має звукове вираження).

Зовнішні причини мовних змін – причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: **екстралінгвальні причини**.

Зовнішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови.

Ієрархічні відношення у мові – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонем до морфем, морфем до лексем, лексем до речення.

Ізолюючі мови – мови, які не мають афіксів і граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів. Синонім: **кореневі мови**.

Індоевропейські мови – родина споріднених мов, до якої входять індійська, іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень.

Інтегральні ознаки фонем – ознаки, які не утворюють опозицій даної фонемі з іншими, тобто не служать для розрізнення значень слів чи морфем. Синонім: **недиференційні ознаки фонем**.

Інтерлінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.

Кількісні методи в мовознавстві – використання підрахунків і вимірювань при вивченні мови і мовлення.

Класифікаційні категорії – граматичні категорії, які характеризують ціле слово, є його постійною ознакою і служать рубриками класифікації слів.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Компонентний аналіз – методика дослідження плану змісту значеннєвих одиниць мови з метою розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти).

Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Комунікативна функція мови – функція спілкування між людьми, народами.

Комунікативний синтаксис – синтаксис, об'єктом якого є актуальне членування речення, комунікативна парадигма речень, типологія висловлень тощо.

Конативна функція мови – функція засвоєння.

Конвергенція – 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.

Конверсиви – слова, які передають двобічні суб'єктно-об'єктні відношення в лексико-семантичній системі.

Конкретне мовознавство – мовознавство, яке вивчає окремі (конкретні) мови або групи споріднених мов.

Конструктивне мовознавство – мовознавство, яке вивчає мову, її структуру.

Конструктивний синтаксис – синтаксис мови (не мовлення); вивчає речення як структурні схеми.

Контекст – мовне оточення або ситуація, у яких уживається лінгвальна одиниця.

Концепт – у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.

Концептуальний аналіз – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.

Кумулятивна функція мови – функція зберігання всього того, що виробила нація в духовній сфері. Синонім: **історико-культурна функція**.

Лексема – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови.

Лексико-граматичні розряди (категорії) — граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексико-семантична група – тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Лексико-семантична система – один із рівнів мовної структури, що складається зі слів та їхніх значень.

Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексичне значення – історично закріплена у свідомості людей віднесеність слова з певним явищем дійсності.

Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Лінгвостатистика – розділ математичної лінгвістики, який вивчає статистичні закономірності в мові.

Логічний напрям у мовознавстві – сукупність течій, концепцій, що вивчають мову в її зв'язках із мисленням та знанням і орієнтуються на певні школи в логіці та філософії. Синонім: **логіцизм**.

Математична лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає можливості застосування математичних методів для дослідження й опису мов.

Метамовна функція – функція мови бути засобом дослідження і опису мови у термінах самої мови.

Метод лінгвістичної географії – метод, який полягає у нанесенні на географічну карту даних про особливості певних мовних явищ у вигляді ізоглос (ліній, які позначають межі поширення певного мовного явища).

Методика безпосередніх складників – спосіб подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів.

Мова – природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування.

Мовленнєвий акт – цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки.

Мовлення – конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних

певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна компетенція – рівень знання своєї мови певним індивідом.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.

Мовні універсалії – явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Модус – частина речення (висловлення), яка виражає ставлення мовця до повідомлюваного; оцінка змісту речення (висловлення).

Молодограматизм – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив собі за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, що не знають винятків, законами.

Морф – конкретний лінійний представник морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням.

Морфема – мінімальна двостороння одиниця мови, яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

Морфологічний рівень мови – система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння.

Морфологія – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає закономірності функціонування і розвитку цієї системи.

Морфонема – ряд фонем, що замінюють одна одну в межах тієї самої морфеми і представлені в її аломорфах.

Морфонологічний проміжний рівень – рівень мови, проміжний між фонологічним і морфологічним.

Морфонологія — розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей для вираження граматичних значень.

Натуралістичний напрям у мовознавстві – напрям, який виник у межах порівняльно-історичного мовознавства I половини XIX ст. і поширював принципи й методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності. Синонім: **натуралізм**.

Національно-мовна політика – мовна політика як частина національної політики держави.

Недиференційні ознаки фонем – див. **Інтегральні ознаки фонем**.

Нейролінгвістика – дисципліна, яка виникла на межі неврології та лінгвістики й вивчає систему мови у співвідношенні з мозковим субстратом мовної поведінки.

Неолінгвістика – опозиційний до молодогораматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму.

Несистемний контекст – контекст, який не впливає із семантики слова; невластивий для слова контекст.

Номінативна функція – функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу і свідомості. Синоніми: **репрезентативна функція, референтна функція**.

Номінативний синтаксис – синтаксис, який вивчає номінативну функцію речень, тобто функцію, пов'язану з позначуваною реченням ситуацією (подією).

Ономасіологія – теорія номінації; один із двох аспектів семантики (поряд із семасіологією), який вивчає природу, закономірності і типи мовного позначення елементів дійсності.

Описовий метод – метод планомірної інвентаризації одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Парадигма – 1) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; 2) у вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути заміненою іншою одиницею цього класу.

Парадигматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення.

Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Паракінесика – жести і міміка як засоби спілкування.

Паралінгвістика – 1) сукупність невербальних засобів спілкування; 2) розділ мовознавства, який вивчає ці засоби.

Поверхнева структура – спосіб конкретного опису синтаксичної побудови кожного окремого речення з його глибинних структур.

Поняття – форма мислення, в якій відбиваються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак.

Порівняльно-історичне мовознавство – лінгвістичний напрям, який досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.

Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Синоніми: **компаративний метод, лінгвогенетичний метод.**

Прагматика – сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації.

Прагматична функція мови – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого.

Прагматичний синтаксис — синтаксис, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних з мовцем і адресатом, їх взаємодією у процесі комунікації.

Прамова – мова, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов. Синонім: **мова-основа.**

Предикат – конститутивний елемент судження, тобто те, що говориться (стверджується або заперечується) про суб'єкт.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності і формує речення як комунікативну одиницю.

Прикладне мовознавство – напрям у мовознавстві, який опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням мови.

Приховані категорії – семантичні й синтаксичні ознаки слів чи словосполучень, які не мають явного морфологічного вираження, але є суттєвими для побудови й розуміння висловлення, зокрема тому, що вони впливають на сполучуваність слів.

Пропозиція – семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної й комунікативної парадигм речень.

Психолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови.

Психолінгвістичні методи – методи дослідження мовних явищ, які полягають в обробці й аналізі мовних фактів, отриманих від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів.

Психологічний напрям у мовознавстві – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини або народу. Синонім: **психологізм**.

Рема – компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення.

Референт – об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок.

Речення – основна синтаксична одиниця, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему відносно закінчену думку й відношення її змісту до дійсності.

Рівні мови – складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших.

Семіотика – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.

Синтагматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, який розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто сполучуваність мовних одиниць.

Синтагматичний синтаксис – розділ синтаксису, який вивчає синтаксичну валентність слова, способи її реалізації і виражені нею відношення.

Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; здатність мовних одиниць поєднуватися.

Синтаксема – мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень і позначає відповідні явища дійсності; словоформа, яка бере участь в організації речення.

Синтаксис – 1) граматична будова речень та словосполучень, правила їх творення і функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає речення і словосполучення.

Синхронія – 1) стан мови на певний момент (період) її розвитку; 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Система мови – множинність елементів будь-якої природної мови, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність.

Слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень.

Словозмінні граматичні категорії – категорії, яких слово може набувати залежно від іншого слова, з яким воно поєднується у мовленнєвому ланцюжку.

Словосполучення – два чи більше повнозначних слів, об'єднаних синтаксичним зв'язком.

Словотвір – 1) творення похідних слів за дериваційними правилами і словотвірними типами. Синоніми: **словотворення, деривація**; 2) розділ мовознавства, що вивчає будову і творення похідних слів. Синонім: **дериватологія**.

Словотвірне гніздо – сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності і об'єднаних спільним коренем.

Словотвірне значення – узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотвірного форманта. Синонім: **дериваційне значення**.

Словотвірний ланцюжок – комплексна одиниця словотвірного гнізда, що об'єднує ряд споріднених слів, які перебувають у відношеннях послідовної похідності і взаємозалежності.

Словотвірний проміжний рівень – рівень мови, проміжний між морфологічним і лексико-семантичним.

Словотвірний тип – формально-семантична схема побудови похідних слів, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення. Синонім: **словотвірна модель**.

Словоформа – граматична форма того самого слова, його граматичний різновид, який виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова і протиставляється їм за своїми граматичними значеннями.

Соціолінгвістика – мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства.

Соціолінгвістичні методи – методи, які ґрунтуються на синтезі лінгвістичних і соціологічних процедур.

Соціологічний напрям – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які трактують мову передусім як соціальне явище.

Споріднені мови – мови, які походять від спільної прамови.

Статистичні методи – сукупність операцій та обчислень, використовуваних математичною статистикою для аналізу великих масивів даних, що підлягають дії значної кількості факторів, які неможливо індивідуалізувати.

Структура мови – спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова.

Структуралізм – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого формального її опису.

Структурна схема речення – абстрактний зразок речення, до складу якого входить мінімум компонентів, необхідних для його побудови.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Субзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, які не є знаками, а лише складниками знаків.

Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

Суперзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, що складаються зі знаків; надзнаковий рівень.

Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.

Трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

Трансформація – закономірна зміна основної моделі (ядерної структури), що призводить до створення вторинної мовної структури.

Унілатеральна теорія знака – теорія, згідно з якою знак є одностороннім, тобто має лише план вираження (значення перебуває поза знаком).

Фатична функція мови – функція, що полягає у встановленні та підтриманні контакту.

Філологія – загальна назва дисциплін, які вивчають мову, літературу й культуру народу переважно через дослідження писемних текстів.

Флективні мови – мови, в яких провідну роль у вираженні граматичних значень відіграє флексія (закінчення).

Фонема – мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

Фонологічна система – сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках.

Фонологія – розділ мовознавства, який вивчає структурні й функціональні закономірності звукової будови слова.

Фразеологізм – відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою.

Фразеологічний проміжний рівень мови – рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів.

Фразеологія – 1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

Функції мови – призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку.

Функціональна лінгвістика – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: **функціоналізм**.

Функціональний синтаксис – 1) синтаксис, об'єктом вивчення якого є функції синтаксичних засобів у побудові зв'язного мовлення; 2) синтаксис, який використовує в дослідженні функціональний підхід (підхід від функції до засобів її вираження).

Функціонально-семантичне поле – система різнорівневих мовних одиниць, здатних виконувати одну спільну функцію, що ґрунтується на спільності категоріального змісту.

Частини мови – лексико-граматичні класи слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних, морфологічних і синтаксичних властивостей.

Члени речення – мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції і виражаються повнозначними словами або сполуками слів.

Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого критикували молодогограматизм з позицій так званої естетичної філософії мови, розглядали мову як творчу діяльність індивіда.

Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу.

Зміст

Передмова.....	3
Опис навчальної дисципліни	4
Програма навчальної дисципліни.....	4
Змістовий модуль 1.....	4
Змістовий модуль 2.....	6
Структура навчальної дисципліни.....	7
Теми семінарських занять.....	8
Самостійна робота.....	9
Індивідуальні завдання.....	10
Розподіл балів, які отримують студенти.....	11
Шкала оцінювання: національна та ЄКТС.....	11
Список рекомендованої літератури та її умовних позначень.....	11
Плани лекційних занять.....	13
Змістовий модуль 1.....	13
Тема 1.....	13
Тема 2.....	15
Тема 3.....	18
Тема 4.....	21
Тема 5.....	24
Тема 6.....	28
Тема 7.....	31
Змістовий модуль 2.....	35
Тема 1.....	35
Тема 2.....	39
Тема 3.....	42
Тема 4.....	46
Тема 5.....	49
Плани семінарських занять.....	52
Тестові завдання для тематичного оцінювання.....	61
Змістовий модуль 1.....	61
Змістовий модуль 2.....	63
Тестові завдання для самоперевірки.....	66
Вимоги до оформлення індивідуального завдання.....	79
Програма іспиту.....	82
Короткий термінологічний словник.....	84